

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
Facultatea de Istorie și Filosofie

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ

A DEPARTAMENTULUI ISTORIA ROMÂNILOR,
UNIVERSALĂ ȘI ARHEOLOGIE

VI
ediția

PROGRAM
REZUMATELE COMUNICĂRILOR

Chișinău 2019

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
Facultatea de Istorie și Filosofie

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ

A DEPARTAMENTULUI ISTORIA ROMÂNILOR,
UNIVERSALĂ ȘI ARHEOLOGIE

VI
ediția

VINERI, 17 MAI 2019

Editor: Aurel Zanoci

**PROGRAM
REZUMATELE COMUNICĂRILOR**

Chișinău 2019

[94+902/904];378.4(478-25)=135.1=161.1
S 50

Comitetul organizatoric

Ion EREMIA, dr. hab., prof. univ.

Aurel ZANOCI, dr., conf. univ.

Sergiu MATVEEV, dr., conf. univ.

Igor BERCU, lect. univ.

Mihail BĂȚ, lect. univ.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Sesiunea științifică a Departamentului Istoria Românilor, Universală și Arheologie, ediția a 6-a, 17 mai, 2019: Program. Rezumatele comunicărilor / Univ. de Stat din Moldova, Fac. de Istorie și Filosofie; ed.: Aurel Zanoci; com. org.: Ion Eremia [et al.]. – Chișinău: CEP USM, 2019. – 116 p. Texte: lb. rom., rusă. – 75 ex.

Responsabilitatea asupra conținutului rezumatelor revine autorilor.

ISBN 978-9975-149-07-5

PROGRAM

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
(SALA SENATULUI, BLOCUL CENTRAL)

VINERI, 17 MAI 2019

9⁰⁰-9³⁰

Ședința de deschidere a sesiunii științifice

9³⁰-10³⁰

Ședința plenară

Emil DRAGNEV

*Universitatea de Stat din
Moldova*

**Programul iconografic al Arcului triumfal
din bisericile moldovenești (sec. XV-XVI)**

Liliana ROTARU

*Universitatea de Stat din
Moldova*

**„Dezghețului” hrușciovist și „rezelul
naționalist” al studenților-filologi de la
Universitate**

10³⁰-11⁰⁰

Pauză de cafea

11⁰⁰-13⁰⁰

Desfășurarea lucrărilor pe secții

13⁰⁰-14⁰⁰

Prânzul

14⁰⁰-17⁰⁰

Desfășurarea lucrărilor pe secții

SECTIA ARHEOLOGIE
ȘI ISTORIE ANTICĂ

(AUD. 535, BLOCUL CENTRAL)

11⁰⁰-13⁰⁰

Comunicări

Moderator: Andrei COROBCEAN

Sergei COVALENCO
*Institutul Patrimoniului Cultural,
MECC*

**Молдавский селет или ориньяк с
бифасами?**

Natalia PAȘENCIUC
*Agenția Națională Arheologică /
Institutul Patrimoniului Cultural,
MECC*

Изделие из рога из стоянки Подгорь I

**Sergiu BODEAN
Vlad VORNIC
Ion CIOBANU**
Agenția Națională Arheologică

**O așezare fortificată Cucuteni A din
nordul Moldovei**

Vasile DIACONU
*Muzeul de Istorie și Etnografie
Târgu Neamț*

**Situl eneolitic de la Petricani (jud.
Neamț). Considerații privind cercetările
vechi și noi**

Eugeniu MISTREANU
*Muzeul Național de Istorie a
Moldovei*

**Așezarea eneolitică gumelnițeană
Taraclia I în lumina investigațiilor
magnetometrice**

Sergei HEGHEA
*Institutul Patrimoniului Cultural,
MECC*

**Topografia și structura internă a
așezărilor de tip Brînzeni III-Țiganca**

Ghenadie SÎRBU
Livia SÎRBU
Institutul Patrimoniului Cultural,
MECC

Fenomenul migrației în eneoliticul final din Europa de Sud-Est

---

Victoria SURDU
Institutul Patrimoniului Cultural,
MECC

Morminte cu copii ale culturii lamnaia din spațiul pruto-nistrean

14⁰⁰-17⁰⁰

Comunicări

Moderator: Aurel ZANOCI

Serghei AGULNICOV
Institutul Patrimoniului Cultural, MECC

Погребения среднего и позднего бронзового века в бассейне Нижнего Прута

Oleg LEVIȚKI
Institutul Patrimoniului Cultural, MECC

Considerații cu privire la procesul de „hallstattizare” al spațiului est-carpatic

---

Vasile HAHEU
Institutul Patrimoniului Cultural, MECC

Cu privire la originea culturii getice în spațiul carpato-nistrean

---

Vlad VORNIC
Agenția Națională Arheologică

Descoperiri hallsattiene târzii în situl arheologic Milești III

Andrian FORMANCIUC
Conacul Manuc Bey

Ceramica lucrată la roată din spațiul carpato-nistrean (sec. VII-V a. Chr.): opinii istoriografice

---

Andrei COROBCEAN

*Universitatea de Stat din
Moldova*

**Un nou sit al culturii getice: așezarea
fortificată Climăuții de Jos VIII „Pe Holm”**

Ion CIOBANU

*Institutul de Cercetări
Bioarheologice și Etnoculturale*

Eugeniu SICINSCHII

*Universitatea de Stat din
Moldova*

Aurel ZANOCI

Mihail BĂȚ

*Universitatea de Stat din
Moldova*

**Vestigii arheologice din secolele IV-III a.
Chr. în preajma s. Mateuți, raionul Rezina**

Octavian MUNTEANU

Nicolae BATOG

*Universitatea Pedagogică de
Stat „Ion Creangă”*

**Tipologia ceramicii din fortificația getică
Horodca Mică**

Sergiu MATVEEV

*Universitatea de Stat din
Moldova*

**Despre un tip de pandantive din evul
mediu timpuriu descoperite în spațiul
carpato-nistrean**

Vlad VORNIC

Agenția Națională Arheologică

Ion TENTIUC

Valeriu BUBULICI

*Muzeul Național de Istorie a
Moldovei*

**Topoare de luptă vikinge cu muchia
profilată descoperite în spațiul pruto-
nistrean**

Ludmila

**BACUMENCO-
PÎRNĂU**

*Institutul Patrimoniului
Cultural, MECC*

**Vase de cupru descoperite în așezările
medievale din Moldova**

SECTIA ISTORIE
MEDIEVALĂ

(AUD. 530, BLOCUL CENTRAL)

11⁰⁰-13⁰⁰

Comunicări

Moderator: Ion EREMIJA

Pavel COCÂRLĂ

*Universitatea de Stat din
Moldova*

**Formarea și evoluția relațiilor de
vasalitate în Evul Mediu timpuriu
(sec. VII-IX)**

Igor BERCU

*Universitatea de Stat din
Moldova*

**Instituția *Kâdi*-ului în kaza-lele Chilia și
Cetatea Albă (Akkerman)**

Vasile RUSU

*Universitatea de Stat din
Moldova*

**Problema raporturilor Țării Moldovei cu
patriarhia ecumenică în timpul domniei
lui Bogdan al III-lea cel Orb**

Olesea BALACAN

*Universitatea de Stat din
Moldova*

**„Expansiunea” *Menologului* în pictura
murală din epoca lui Petru Rareș**

Sabina VLAS

*Universitatea de Stat din
Moldova*

**Ciclul *Pătimirilor* în cadrul programelor
iconografice de la bisericile rezidențiale,
domnești și boierești de la limita
secolelor XV-XVI**

Sergiu CHIOSA

*Universitatea de Stat din
Moldova*

**Problema datării ansamblului de pictură
original de la biserica *Sf. Nicolae* din
Rădăuți (actualmente a mănăstirii
Bogdana)**

<p>Eugen CERNENCHI <i>Institutul de Istorie, MECC</i></p>	<p>Geneza actelor cu caracter extern în cancelaria domnească a Țării Moldovei, sec. XV-XVII</p>
<p>Sergiu POSTOVAN <i>Universitatea de Stat din Moldova</i></p>	<p>Reflectarea unor aspecte ale reformei protestante în contextul multiconfesional românesc: sfârșitul sec. XVI - începutul sec. XVII</p>
<p>14⁰⁰-17⁰⁰</p>	<p>Comunicări</p>
<p>Moderator: Pavel COCĂRLĂ</p>	
<p>Alina FELEA <i>Institutul de Istorie, MECC</i></p>	<p>„Și sântu holteiu cu capu”</p>
<p>Teodor CANDU <i>Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală</i></p>	<p>Mărturii cu privire la toponimia spațiului pruto-nistrean la începutul secolului al XIX-lea. Valea Săratei din ținutul Lăpușna în viziunea unor locuitori</p>
<p>Sergiu BOȚOLIN <i>Universitatea de Stat din Moldova</i></p>	<p>Primele manifestări de instituționalizare ale nobilimii basarabene</p>
<p>Cristina GHERASIM <i>Universitatea de Stat din Moldova</i></p>	<p>Disciplinarea societății nobiliare basarabene în secolul al XIX-lea prin intermediul presei</p>
<p>Andrei EMILCIUC <i>Institutul de Istorie, MECC</i></p>	<p>Epidemiile și epizootiile – impedimente în dezvoltarea comerțului în Basarabia (1812-1856)</p>

Ion EREMIA

*Universitatea de Stat din
Moldova*

**Conceptul de popor și națiune în scrierile
istoricului-slavist A.F. Hilferding**

Virgil PÂSLARIUC

*Universitatea de Stat din
Moldova*

**Un aristocrat liberal la cârma Basarabiei:
principele S.D. Urusov**

Viorel BOLDUMA

*Universitatea Pedagogică de
Stat „Ion Creangă”*

**Emigrația populației din Basarabia
în Caucaz, Siberia și Extremul Orient
(sfârșitul secolului al XIX-lea - începutul
secolului al XX-lea) reflectată în
istoriografia sovietică (1945-1990)**

Ion GUMENÂI

*Universitatea de Stat din
Moldova*

**Istoria comunității armenice din Bălți în
a doua jumătate a secolului al XIX-lea -
începutul secolului XX**

Valentin TOMULEȚ

*Universitatea de Stat din
Moldova*

**Târgoveți sau mici-burhezi în Basarabia
în secolul al XIX-lea**

SECTIA ISTORIE
CONTEMPORANĂ

(AUD. 532, BLOCUL CENTRAL)

11⁰⁰-13⁰⁰

Comunicări

Moderator: Liliana ROTARU

Vlada GHERMAN

*Universitatea de Stat din
Moldova*

**Instituțiile de învățământ evreiești din
Basarabia în primii ani după Unire (1918-
1920)**

Vasile CREȚU

*Universitatea de Stat din
Moldova*

**Activitatea asociației culturale ASTRA la
Chișinău și Orhei în perioada interbelică**

Anatolie POVESTCA

*Muzeul Național de Istorie a
Moldovei*

**Al Doilea Război Mondial după 80 de ani
de la declanșare. Germania nazistă și
Uniunea Sovietică. Aspecte comparative**

Radu DAN

*Universitatea de Stat din
Moldova*

**Acțiuni de redresare ale condițiilor de
traie întreprinse de către administrația
românească la Odesa (1941-1944)**

Maria ZINOVII

*Universitatea de Stat din
Moldova*

**„Nu mă consider o victimă a sistemului”
(din mărturiile lui Iuri Marin cu privire la
deportare)**

Anatol PETRENCU

*Universitatea de Stat din
Moldova*

**Prizonierii japonezi din Gulag în memoria
basarabenilor**

Ion DÂMBU

*Universitatea de Stat din
Moldova*

**Partenie Ciopron – un exemplu de
fidelitate ortodoxă**

Moderator: Ion Valer XENOFONTOV

Nicolae FUȘTEI
Institutul de Istorie, MECC

Atitudinea statului sovietic față de culte reflectată în legislația statului

---

Maria BUȚCU
Universitatea de Stat din Moldova

Apostolatul social – miza Patriarhului Justinian Marina pentru Biserica Ortodoxă Română sub regimul comunist

---

Iulia MALCOCI
Biblioteca Științifică (Institut) „A. Lupan”

Repere din biografia academicianului Anatol Kovarski (1904-1974)

Ion Valer XENOFONTOV
Universitatea de Stat din Moldova

Demir DRAGNEV
Institutul de Istorie, MECC

Discursul legitimant în structurile instituționale de cercetare istorică academică din Moldova sovietică

Ion Valer XENOFONTOV
Universitatea de Stat din Moldova

Liudmila PONOMARIOV
Angela LISNIC

Definiții teoretice privind timpul liber în istoriografia contemporană

Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”

Rodion RUSNAC
Universitatea de Stat din Moldova

Politici de stat în tradițiile și obiceiurile Moldovei sovietice

---

István BANDI
Arhivele Serviciilor Secrete de Stat din Ungaria

Calea schimbării dictaturii comuniste prin dialogare. Revoluția din 1989 în Ungaria

---

Adrian ROȘCA
*Universitatea de Stat din
Moldova*

**Aspectele evoluției raporturilor
economice Republica Moldova – Uniunea
Europeană (1994-2017). Istoriografia
problemei**

Marcel REVENCO
*Universitatea de Stat din
Moldova*

**Evoluția comerțului exterior al Republicii
Moldova în anii 1997-2017**

Lidia PRISAC
*Institutul Patrimoniului
Cultural, MECC*

**Republica Moldova și Ucraina:
retrospectivă istorică (1992-2019)**

REZUMATELE COMUNICĂRILOR

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE ANTICĂ

Молдавский селет или ориньяк с бифасами?

Сергей КОВАЛЕНКО

В археологии палеолита юго-запада Восточной Европы существует достаточно противоречивое представление о культурно-генетическом развитии на протяжении ранней поры верхнего палеолита. Во многом это связано с распространением в этот период так называемой симбиотической культуры типа Брынзень, представленной такими получившими широкую известность верхнепалеолитическими памятниками как третий слой грота Брынзень и ориньякские слои Ia и Ib стоянки Рипичень-Извор, исследованных на Среднем Пруте, и материалов стоянки Бобулешты 6 на Реуте. В зависимости от различной оценки технико-морфологических и типологических показателей кремневого инвентаря с этих памятников, они относятся к раннему ориньяку с бифасами (по И.А. Борзияку, В. Кирикэ, П. Нуарет) или своеобразному региональному селету, известному как «молдавский селет» (по Н.А. Кетрару, М.В. Аниковичу, Н.К. Анисюткину). В нашем понимании, такого рода противопоставления можно было бы избежать, если проанализировать сложившуюся ситуацию не с культурологической точки зрения, что свойственно изучению памятников позднего верхнего палеолита, и, не исходя из идеи фаціальности, используемой для характеристики памятников финального среднего палеолита, а с позиции рассмотрения брынзенской индустрии как некой переходной субстанции, для которой свойственно органичное сочетание бифасиальных, мустьероидных и ориньякоидных элементов. Однако вполне результативным является и типологический анализ брынзенского комплекса, на селетоидный характер которого однозначно указывает присутствие в его составе отдельных леваллуазских сколов, многочисленных зубчато-выемчатых и клювовидных форм, дифференцированный набор скребел и двусторонне обработанных острий.

Изделие из рога из стоянки Подгорь I

Наталья ПАШЕНЧУК

Верхнепалеолитическая стоянка Подгорь I была обнаружена в 1987 году в 1,5 км к северо-западу от села Холошница (р-н Сорока) И.А. Борзияком, под руководством которого были проведены археологические исследования в 1987-1989 гг. В результате исследований было обнаружено пять культурных слоев, относящиеся к граветтоидным комплексам с многочисленным кремневым и остеологическим материалом.

Особого внимания заслуживает изделие, выявленное в четвертом культурном слое, изготовленное из рога оленя и представляющее собой рукоятку орудия с вкладышами. Длина предмета составляет 19 см, в обоих концах были проделаны два паза, длиной 8,5 см и 3,8 см соответственно, глубина пазов – 0,3-0,5 см. В момент обнаружения, в одном из пазов была отмечена пластина с круто ретушированными краями. Предположительно, «лезвие» орудия состояло из двух-трех пластин, укрепленных в роговой рукоятке. Подчеркнем, что это является единственным случаем обнаружения в прудо-днестровском регионе подобного орудия с пластиной в пазе, что позволяет с достоверностью восстановить облик данного изделия верхнепалеолитического периода.

O așezare fortificată Cucuteni A din nordul Moldovei

Sergiu BODEAN, Vlad VORNIC, Ion CIOBANU

În primăvara anului 2019 la Agenția Națională Arheologică a parvenit informația despre deteriorarea așezării din faza Cucuteni A de la Cobani (s. Cobani, r-nul Glodeni), cunoscută în literatura de specialitate ca Butești I. Deplasările întreprinse au avut drept scop inspectarea sitului, totodată fiind luate măsurile necesare pentru stoparea lucrărilor de excavație și pentru efectuarea cercetărilor arheologice de salvare. În urma prospectărilor de suprafață s-a constatat că obiectivul arheologic este grav afectat de o carieră de extracție a pietrei, partea de SV a sitului fiind distrusă iremediabil. În zona centrală a așezării au fost executate recent lucrări de decapare a solului, în urma cărora au fost distruse sau grav afectate resturile locuințelor de suprafață și, cel puțin, două șanțuri de apărare. Al treilea șanț prevăzut cu val, care se observă la suprafața solului, în partea lui de SV a fost distrus anterior. Din perimetrul așezării a fost adunat un numeros și reprezentativ lot de materiale arheologice. Printre vestigii se numără și un os uman. Cea mai numeroasă categorie o reprezintă ceramica cu decor adâncit și canelat (pahare, străchini, castroane, vase-binoclu, vase bitronconice, vase piriforme, capace etc.). În majoritatea cazurilor, pe suprafața acestor recipiente este atestată pictura roșie crudă. Vasele de uz comun sunt reprezentate de chiupuri și castroane prevăzute cu proeminențe, toarte sau brăuri alveolate. Ceramica pictată, preponderent tricrom, la fel, este prezentă printr-o varietate de forme (pahare, vase piriforme, fructiere, capace, vase cu suport etc.). Măsuțele-altărașe, unele cu decor pictat, au picioarele ovale sau hexagonale în secțiune. Din diferite roci sunt confecționate ciocanele, râșnițele, frecătoarele, teslele și topoarele. Artefactele din materii dure animale sunt cunoscute prin lustruitoare, dălțițe, fragmente de corn de cerb prelucrat. Uneltele de silex sunt reprezentate, predominant, de gratoare pe lame. Materialele recuperate din așezarea Cobani își găsesc numeroase analogii în siturile din faza Cucuteni A, situate în bazinul mijlociu al r. Prut (Trușești, Cuconești Vechi ș.a.).

Situl eneolitic de la Petricani (jud. Neamț). Considerații privind cercetările vechi și noi

Vasile DIACONU

Situl preistoric de la Petricani, se află în zona de nord-est a județului Neamț, la contactul cu zona subcarpatică. Situată pe malul râului Topolița, un afluent de dreapta al Moldovei, așezarea eneolitică de la Petricani poate fi considerată o posibilă „poartă” de intrare în Depresiunea Neamț.

Stațiunea preistorică a fost identificată prin cercetări de suprafață de către preotul-arheolog Constantin Matasă, care a și efectuat un sondaj în 1938. Ulterior, în 1973 și 1974, au fost realizate săpături sistematice, destul de restrânse, de către Șt. Cucuș, I. Untaru și D. Monah. Cu acel prilej au fost cercetate câteva locuințe din fazele Cucuteni A și B, dar și materiale sporadice specifice evului mediu timpuriu, precum și vestigii de la începutul epocii moderne.

Materialele arheologice identificate în cadrul săpăturilor din anii 1973-1974 sunt în cea mai mare parte inedite; plastica antropomorvă a fost valorificată, în mare măsură, de D. Monah. În interiorul unei locuințe au fost identificate și fragmente ale unor brichetaje, ceea ce confirmă că respectiva comunitate eneolitică era implicată în activități legate de exploatarea sării.

În 2019, pe baza unui protocol de colaborare dintre Complexul Muzeal Județean Neamț și Universitatea Friedrich-Alexander din Erlangen-Nürnberg, în situl de la Petricani au fost realizate cercetări neinvazive. Scănerile geo-magnetice au relevat existența mai multor locuințe, dar și a unui șanț de apărare, amplasat pe partea de nord a așezării. De asemenea, au fost realizate fotografii aeriene care sunt necesare pentru modelarea digitală a terenului.

Așezarea eneolitică gumelnițeană Taraclia I în lumina investigațiilor magnetometrice

Eugeniu MISTREANU

Situl a fost descoperit în 1979 de către T. Ščerbakova și S. Agulnicov, fiind localizat lângă orașul Taraclia, Republica Moldova. Acesta este situat la 1,5 km sud-vest de orașul Taraclia și 1 km sud de șoseaua Taraclia-Novosiolovca, amplasat în valea râului Ialpug, pe un mic promontoriu între râurile Ialpug și Lunguța. La suprafața terenului se întâlnesc fragmente de lipitură de lut arsă, fragmente ceramice și oase, în unele zone acestea fiind mai aglomerate. După concentrațiile de material s-a presupus existența a patru locuințe de suprafață, două fiind amplasate în partea de est a așezării, una la sud și alta la nord. Așezarea a fost atribuită comunităților gumelnițene de tip Bolgrad-Aldeni (prima jumătate a mil. V a. Chr.). De asemenea, aici au fost atestate și unele urme de locuire din evul mediu (perioada Hoardei de Aur, cultura moldovenească), precum și o movilă funerară. Așezarea Taraclia I se numără printre puținele obiective arheologice aparținând comunităților gumelnițene, care au fost cercetate timp de patru campanii succesive, pe o suprafață întinsă. Săpăturile arheologice au fost efectuate în perioada 1982-1985, de către Expediția arheologică de salvare „Bugeac”, condusă de T. Ščerbakova, pe suprafață totală de 3428 m². Din păcate au fost publicate doar cercetările din 1982, iar mai multe complexe și artefacte identificate, despre care aflăm din rapoartele de săpătură, au fost doar amintite în lucrări generalizate cu privire la eneoliticul pruto-nistean. Utilizând informația scrisă și grafică din rapoartele de săpătură ne-am propus să refacem planul general al șantierelor. Acesta ne prezintă o imagine cu patru locuințe de suprafață de tip „platformă” și alte trei structuri, considerate drept locuințe adâncite!?, precum și mai multe gropi gospodărești. De asemenea, prin intermediul săpăturilor arheologice a fost descoperit un presupus șanț de apărare.

În perioada 6-8 aprilie 2019, la situl Taraclia I este întreprinsă o cercetare non-invazivă, magnetometrică*, condusă de Marcin M. Przybyła, asistat

---

* Cercetarea a fost realizată în cadrul proiectului: OPUS 6/12/2018/HS3/411657 „Gordynesti-Stinca goala as a model example of development and decline of fortified settlements of the Tripolye culture at the end of the 4th mill. BC”, coordonat de dr. hab. Małgorzata Rybicka și susținut financiar de Universitatea din Rzeszów, Polonia.

de colegi din Polonia și de la Institutul Patrimoniului Cultural, Republica Moldova. Informația preliminară ne confirmă existența unui sistem defensiv, compus din două rânduri de șanțuri, distanța dintre ele fiind de 10-11 m. Acestea sunt dispuse în jurul spațiului locuibil, având un plan aproximativ patrulater. Astfel, suprafața interioară a așezării, în perimetrul primului șanț, este de 100×107 m. Orientarea sitului fiind SSV-NNE. Se observă câteva anomalii, care permit să presupunem existența unei intrări în incintă, dinspre sud, precum și alte structuri – posibile locuințe de suprafață. Îmbinând planul general al săpăturilor cu harta magnetometrică, ne propunem identificare și prezentarea planimetrului și structurii interne a așezării.

Topografia și structura internă a așezărilor de tip Brînzeni III-*Țiganca*

Serghei HEGHEA

Până în prezent, sunt cunoscute circa 30 așezări de tip Brînzeni III-*Țiganca*. Acestea sunt situate în cursul mijlociu al râurilor Prut și Nistru, majoritatea fiind amplasate pe forme de relief dominante (toltre, terase înalte și promontorii).

Săpăturile întreprinse până la această etapă au scos în evidență, fie și parțial, anumite aspecte ce țin de structura internă a așezărilor și de suprafața lor, care, de regulă, nu depășește 2 ha. Structura internă a acestor tipuri de situri este ilustrată prin rezultatele cercetărilor din așezarea eponimă, precum și cele de la Costești IV și Jvanet. Așezarea de la Brînzeni III-*Țiganca* era prevăzută cu șanț de apărare, iar locuințele erau dispuse în grupuri (câte 2-7 complexe). O situație asemănătoare o întâlnim și la Costești IV, unde cele 25 locuințe descoperite, formau în unele cazuri, grupuri a câte 2-3. Totuși, merită de menționat că sistemul defensiv este mai complex, fiind compus din trei nivele de apărare, prevăzute cu val și șanț. Subliniem, că în ambele așezări locuințele sunt atestate și în afara incintei fortificate, iar la Jvanet, în asemenea condiții a fost descoperit și un grup de cuptoare de ars ceramică.

Astfel, amplasarea așezărilor atât în zone apărate natural, cât și fortificarea acestora, probabil, denotă specificul proceselor culturale din spațiul pruto-nistrean de la sfârșitul eneoliticului.

Fenomenul migrației în eneoliticul final din Europa de Sud-Est

Ghenadie SÎRBU, Livia SÎRBU

Sfârșitul mileniului IV î.e.n. a fost marcat de un șir de procese, care au condus la *destabilizarea* situației cultural-istorice în Europa de Sud-Est. Mișcările de populații de altă sorginte au avut un impact major în viața comunităților de agricultori din spațiul est-carpatic, care poate fi surprins în arhitectura locuințelor, tehnica de ornamentare a ceramicii și, mai expresiv în practicile funerare. Acest fenomen, pe de o parte, duce la un *mixaj* socio-cultural pe zone mari, iar pe de alta, probabil reflectă și o situație de criză cauzată de schimbările climaterice. Aceste procese au condiționat creșterea numărului de așezări fortificate și a migrației ca formă de ușurare a presiunii demografice asupra potențialului de resurse a regiunii.

Spațiul carpato-nistean este privit de specialiști ca zonă de contact între diferite masive culturale, diametral opuse în plan socio-cultural. În cazul culturii Cucuteni-Tripolie, nu putem vorbi de un sistem cultural izolat, care în decursul evoluției sale, nu a permis preluarea unor inovații din exterior. În toate etapele de evoluție a epocii eneolitice (timpurie, mijlocie și târzie) au existat diverse contacte între purtătorii tradițiilor cucuteniene și grupurile de populație de altă sorginte. În primele două etape direcția influențelor vine din stepele nord-pontice, iar în cea finală vectorul a fost reorientat din regiunile Europei Centrale și Balcani. Este perioada când legăturile între comunitățile de agricultori din spațiul est-carpatic cu cele din zonele menționate au atins un maxim dinamism, ceea ce a condus la dezintegrarea unor blocuri culturale (Cultura Amforelor Sferice, Funnel Beaker, Cucuteni-Tripolie etc.) în grupuri culturale noi, dar care mai păstrau unele tradiții locale. Transformările cauzate de aceste acțiuni, petrecute pe un spațiu destul de întins, cuprins între periferia estică a munților Carpați și râul Nipru, au dus la apariția unui șir de faciesuri locale asemănătoare între ele, în special printr-o serie de elemente ale culturii materiale și, mai puțin prin cele ale ritului și ritualului funerar.

Toate aceste procese, prin amploarea lor, au condiționat trecerea spre o nouă etapă cronologică, și anume cea a bronzului timpuriu.

Morminte cu copii ale culturii Iamnaia din spațiul pruto-nistrean

Victoria SURDU

Din masivul mormintelor tumulare ale culturii Iamnaia, cele cu copii reprezintă un număr nesemnificativ. De regulă, scheletele de copii se întâlnesc în mormintele duble și, mai rar, în cele singulare, triple și colective. Respectiv, fie se înhumau doar copii (unul, doi sau patru), fie împreună cu unul sau doi adulți.

În cercetarea de față ne propunem analiza mormintelor duble și colective, unde se întâlnesc copii și adulți. În spațiul pruto-nistrean au fost identificate 45 astfel de morminte, dintre care, categoria cea mai numeroasă este reprezentată de înhumarea unui adult și a unui copil. Cel mai frecvent aceștia erau poziționați alături și înclinați unul spre altul, copilul fiind așezat în partea dreaptă sau stângă, ori la picioarele adultului. Mai rar, adultul avea brațul sau craniul orientat spre copil, ori copilul putea fi amplasat pe braț sau lipit de corpul celui alt defunct. Datele antropologice existente arată că, în mormintele duble copilul era înhumat mai des cu femei, decât cu bărbați. Majoritatea acestor morminte, inclusiv cele cu un singur copil, sunt însoțite de inventar funerar, reprezentat prin vase ceramice, unelte de muncă, piese de podoabă și arme. Menționăm, că vârful de săgeată au fost descoperite în regiunea cutiei toracice a adultului. Astfel, se presupune că aceasta ar fi și cauza morții (Nicolsoe-Uitnoe T13, M1). Menționăm, că în mormintele doar cu copii sau în cele triple cu adulți și copii, inventarul funerar lipsește. Astfel, ca urmare a analizei complexelor funerare a fost posibil de determinat că mormintele duble și colective cu copii se deosebesc de celelalte prin poziționarea defuncțiilor, inventarul funerar și frecvența artefactelor descoperite în gropile funerare. Totodată, fiind cunoscută mortalitatea infantilă sporită din perioada respectivă, prezența redusă a scheletelor de copii în morminte poate fi pusă în legătură cu starea precară de păstrare a oaselor, sau, eventual, cu practicarea unui alt ritual funerar, decât înhumarea.

Погребения Среднего и Позднего бронзового века в бассейне Нижнего Прута

Сергей АГУЛЬНИКОВ

На магистральном водоразделе между реками Прут и Кагул с начала 1990 гг. проводились археологические исследования курганов у сс. Крихана-Веке, Манта, Вадулуй Исак, Гаваноаса. В результате раскопок исследовано более 100 захоронений различных культурно-исторических эпох. В том числе было раскопано более 28 погребений относящихся к среднему и позднему бронзовому веку – культуре Многоваликовой керамики (КМК) и Сабатиновской культуре. В настоящее время в зоне, которую охватывает Юго-Западный вариант КМК известно более 200 захоронений данной культуры. Преобладает курганный обряд захоронения. В преобладающем большинстве случаев погребения КМК впущены в насыпи курганов периода позднего энеолита - ранней бронзы. Наиболее часто они впущены в насыпи курганов ямной и катакомбной культур. Известны и курганы с основными погребениями КМК: Балабаны, Казакия, Манта, Вадулуй Исак, и ряда курганов в зоне «межозерья» Кагул-Ялпуг. Во всех известных для Пруто-Днестровского междуречья случаях преобладает обряд труположения, при котором доминирует скорченная на боку позиция погребенного. Специфический инвентарь представлен лепными прямостенными сосудами или сосудами биконической формы, зачастую орнаментированные множеством валиков, и костяными пряжками.

Определение принадлежности к Сабатиновской культуре производилось не только сравнительным методом керамических форм и элементов погребального обряда, но и с использованием статистико-комбинаторных таблиц. В результате обработки массива захоронений позднего бронзового века региона, погребения культуры Многоваликовой керамики автоматически отсеивались от погребальных комплексов Сабатиновской культуры. Наиболее яркие погребальные комплексы позднего бронзового века были выявлены в кургане №9, исследованном в 2015 году у с. Крихана-Веке на Левобережье Нижнего Прута. Эти погребения №№ 2, 11-12, 14-16, 18 образовывали свое-

го рода компактный могильник в ЮВ секторе кургана. Погребенные скорчены на левом боку и ориентированы на ВЮВ. Интерес представляет погребение 12, совершенное в камере сложной конструкции с входным колодцем и подбоем, более характерным для КМК, но, сопровождающееся баночным сосудом VIII-типа, типичного для Сабатиновской культуры. В погребении 18, при скорченном скелете с восточной ориентировкой имелся сосуд-черпак, с вертикальной петлевидной ручкой и лощеной поверхностью, соответствующий типу II для Сабатиновской культуры. Черпак из погр. 18 с петлевидной ручкой свойственен культурному блоку Ноуа-Сабатиновка-Кослоджень. Подобные формы черпаков имеются в керамике культуры Монтеору (фаза IIb) синхронной культуре Сабатиновка, а также Кослоджень Нижнего Дуная. На правом берегу Прута наличие подобных сосудов обуславливается восточными заимствованиями. Что свойственно и для контактной зоны Нижнего Подунавья, куда опосредовано достигают элементы материальной культуры и погребального обряда Срубной культурно-исторической общности. Взаимовлияние КМК (позднего этапа) Сабатиновской, Срубной культур и Монтеору является результатом развития контактов периода финальной бронзы на юге Пруто-Днестровского междуречья. Комплексы культуры Многоваликовой керамики, исследованные в Нижнем течении реки Прут, входят в выделяемый в последнее время Балкано-Дунайский очаг культурогенеза Восточной Европы. Находясь в контактной зоне Юго-Западного региона памятники культуры Многоваликовой керамики на Нижнем Пруте являлись своеобразным передаточным звеном между восточными и западными культурными образованиями Среднего Бронзового века степной зоны Юго-Восточной Европы.

Considerații cu privire la procesul de „hallstattizare” al spațiului est-carpatic

Oleg LEVIȚKI

Conform datelor arheologice, la sfârșitul epocii bronzului în zona de silvo-stepă a spațiului carpato-nistrean pătrund și se stabilesc comunitățile-purtătoare ale culturii hallstatiene timpurii cu ceramică canelată Belegiș II sau Cruceni-Belegiș II, originare din bazinul Dunării de Mijloc, care formează aici cultura Chișinău-Corlăteni (în continuare C-C). Ea a substituit cultura Noua, comunitățile căreia au populat acest teritoriu în perioada târzie a epocii bronzului. Acest proces este demonstrat în baza succesivității din așezările pluristratificate, unde orizonturile hallstatiene timpurii suprapun nemijlocit straturile specifice culturii Noua.

Derularea nemijlocită a procesului de „hallstattizare” a spațiilor de la est de Olt, inclusiv a celui est-carpatic, însă, este prezentat de specialiști în mod diferit. Unii, inclusiv autorul acestei comunicări, consideră că formarea culturii C-C constituie rezultatul pătrunderii efective prin teritoriul limitrof malului stâng al Dunării (adică prin Oltenia și Muntenia), a unor comunități de tip Cruceni- Belegiș II (Bobda II-Susani-Belegiș II) în spațiul est-carpatic, pe parcursul perioadei HaA₁. Alții discută numai despre răspândirea spre est a ceramicii hallstatiene cu decor canelat, originară din Banat și teritoriile învecinate, proprie grupului Ticvaniul Mare-Caraburma III, care ajunge, probabil, pe linia Dunării, până în zonele est-carpatic, în aria manifestărilor de tip C-C, cu deosebire în faza HaA₂. Cu totul deosebit se prezintă traseul de răspândire al purtătorilor tradițiilor din zona Dunării de Mijloc în baza analizei și localizării uneltelor de bronz (celturi, seceri), care conform acestora, pornea din zona Banatului dunărean, în sus, pe Mureș, în centrul Transilvaniei și mai departe pe râul Olt și peste trecătoarea Brețcu spre zona interfluviului Siret și Nistru.

Evident, în stadiul actual al cercetărilor, este încă dificil de răspuns univoc la întrebarea cum s-a desfășurat procesul de hallstattizare a spațiului est-carpatic și de constituire a culturii C-C. Totodată, considerăm că transformarea culturală radicală intervenită la sfârșitul epocii bronzului - începutul Hallstattului, soldată cu substituirea culturii Noua cu formațiunile complexului

hallstattian timpuriu cu ceramica canelată, aspectul cărora nu atestă o evoluție în stil hallstattian a fondului cultural local de la sfârșitul epocii bronzului, prezintă o evidentă dovadă în favoarea unor deplasări de populație.

„Traseul” deplasării purtătorilor complexului hallstattian timpuriu cu ceramică canelată spre est, inclusiv, în spațiul est-carpatic (hallstattizarea spațiului carpato-dunărean), conform stadiului actual al cercetărilor, pare a fi marcat de descoperirile hallstattiene timpurii cu ceramică canelată din teritoriile intermediare, părțile de nord, îndeosebi zonele piemontane, ale Olteniei (Călugăreni, Râureni, Brezoi, Ocnele Mari, Căzănești, Bârsești etc.) și ale Munteniei (Cătunul, Sărata Monteoru, Cârломănești), de depozitele de bronzuri ce conțin piese de tradiții de la Dunărea de Mijloc – Socu, Sacoți, Drajna de Jos, precum și de descoperirile fortuite de piese de bronz: spade/săbii de tipuri central-europene – Ostrovul Mare/ *Mehedinți*, Grui/ *Gorj*, Belcești, Mateești, Prundeni/ *Vâlcea*, Valea Voievozilor/ *Dîmbovița*; pumnalul de tip Peschiera din regiunea muntoasă a județului Gorj, așezarea din Subcarpații de Curbură de la Căndești reprezentând punctul de legătură cu masivul monumentelor culturii C-C.

Bronzurile invocate, reprezentate prin piese de podoabă și de vestimentație, arme, și într-o măsură mai mică de unelte, cu perfecte paralele în spațiul est-carpatic, sunt de tradiție central-europeană, specifice pentru perioadele mijlocie-târzie a epocii bronzului (Hugelgräberkultur și, respectiv, Urnenfelderkultur), răspândite în bazinele Dunării de Mijloc, Tisei Superioare și bazinul carpatic cu precădere în perioadele BrD-HaA₁ (sec. XIII-XII a. Chr.), secvență cronologică în care primele comunități hallstattiene au pătruns în regiunea est-carpatică, eventual – prima jumătate a sec. XII sau chiar în ultima pătrime a sec. XIII a. Chr.

Cu privire la originea culturii getice în spațiul carpato-nistrean

Vasile HAHEU

Discuțiile privind apariția culturii getice în spațiul carpato-nistrean continuă de mai bine de un secol și pare că sunt încă actuale și în prezent. La momentul de față, opiniile referitor la apariția culturii getice timpurii în arealul desemnat se reduc la două. Unii cercetători susțin caracterul ad-venit al acesteia de la sud de Dunăre, undeva la sfârșitul sec. VI a. Chr. și atunci rămâne o întrebare – când și cum s-a constituit ea acolo, precum și cum a ajuns aceasta în spațiul pruto-nistrean. Un alt punct de vedere, al cărui partaș suntem și noi, argumentează caracterul local al apariției noii culturi în urma transformărilor culturale ale componentelor autohtone.

Cultura arheologică precedentă celei getice timpurii este reprezentată de masivul Basarabi-Șoldănești, tradițional opinându-se legăturile de rudenie între aceste structuri succesive. Pentru comunitățile Basarabi-Șoldănești este specifică amplasarea siturilor pe locuri nu prea înalte, de câmpie – pantele line ale văilor, terasele joase ale râurilor și pâraielor. Viața decurgând în ele conform unor legități interne cu apariții inovaționale evolutive latente. Către mijlocul sec. VII a. Chr. în euroregiune survin modificări serioase în peisajul cultural-arheologic, cauzate de schimbarea climei. Dispar așezările din locurile joase, de câmpie, populația mutându-și habitatul pe locuri înalte. Apar fortificațiile ca tip de structură de habitat. Sub aspect antropoc, în regiune apar componente culturale intrusiv: în zona litoralului nord-vest pontic apar orașele-colonii grecești, cu reprezentanți ai celei mai performante culturi de epocă. Dinspre est pătrund în câteva valuri și direcții scitii nomazi. Partea de câmpie dintre Dunăre și Carpați este puternic afectată de factorul iliric. Relațiile dintre autohtoni și intrusivi erau diferite, dar în general pașnice, înregistrându-se și importante interferențe culturale. În opinia noastră, schimbarea peisajului cultural-arheologic (natural și antropoc) a fost una din circumstanțele principale ce a provocat cunoscutele transformări culturale din regiune și, implicit, apariția culturii getice timpurii.

Descoperiri hallstattiene târzii în situl arheologic *Milești III*

Vlad VORNIC

Situat la circa 0,5 km NNV de marginea satului Milești (r-nul Nisporeni) și la 0,14 km est de drumul local L390, obiectivul arheologic *Milești III* reprezintă o așezare cu resturi de locuire din Hallstattul târziu (sec. VII-VI a. Chr.) și din epoca romană târzie (sec. IV p. Chr.), vestigiile fiind răspândite pe o arie de circa 250×600 m. Așezarea din prima epocă a fierului este de dimensiuni mai mici (aproximativ 150×450 m), ocupând aproximativ zona centrală a așezării din sec. IV p. Chr. În anii 2017 și 2018, în perimetrul sitului *Milești III* au fost efectuate investigații arheologice preventive, având drept scop descărcarea de sarcină arheologică a sectoarelor afectate de gazoductul Ungheni-Chișinău.

Locuirea hallstattiană este documentată prin câteva gropi și vestigii arheologice caracteristice, recuperate atât din cuprinsul complexelor închise, cât, mai ales, din stratul de depuneri antropogene. Dintre complexele cercetate, așezării din prima epocă a fierului îi aparțin cu certitudine gropile 10 și 12, în care s-a depistat exclusiv ceramică lucrată cu mâna, specifică Hallstattului târziu. Din groapa 10 s-a recuperat o oală fragmentară piriformă, cu marginea înaltă evazată și un ciob din partea inferioară a unei străchini, iar din groapa 12 provin mai multe fragmente de străchini și borcane, dintre care unele decorate cu brăuri alveolate sau prevăzute cu proeminențe ori caneluri. Avându-se în vedere conținutul și/sau poziția lor stratigrafică, tot orizontului cultural hallstattian ar putea să se mai atribuie gropile 1 și 19, dar și alte complexe lipsite complet de inventar. Gropile la care ne referim prezentau forme și dimensiuni diferite, ceea ce ne face să presupunem că și destinația lor a fost diferită. Între piesele ceramice ce aparțin locuirii hallstattiene se mai remarcă un vas miniatural, găsit întreg la baza stratului de cultură, și un disc ceramic fragmentat.

Ceramica lucrată cu mâna atribuită așezării din prima vârstă a fierului cuprinde categorii diferite, unele vase fiind modelate din pastă grosieră cu multă șamotă în textură, iar altele (cupe, castroane, străchini etc.) – dintr-o pasta mai fină, având suprafețele exterioare lustruite. Acest material cera-

mic își găsește analogii mai mult sau mai puțin apropiate în așezarea hallstattană târzie de la Buzduganii de Jos, situată pe malul stâng al Prutului Mijlociu.

Așezării hallstattiene târzii de la Milești îi aparține cu certitudine și vârful de săgeată de bronz, prevăzut cu trei aripioare, dulie și spin recurbat, găsit în stratul arheologic. După clasificarea A.I. Meliukova, acest vârful de săgeată se încadrează în varianta 2 a tipului 1 din secțiunea II, ce se atribuie primei grupe cronologice, corespunzătoare sec. VII-VI a. Chr.

Ceramica lucrată la roată din spațiul carpato-nistrean (sec. VII-V a. Chr.): opinii istoriografice

Andrian FORMANCIUC

În cercetarea perioadei hallstattiene târzii un loc important îl ocupă și problemele referitoare la originea ceramicii lucrate la roată. Majoritatea specialiștilor preocupați de această problemă, și-au îndreptat privirea spre țărmurile pontice, unde, începând cu mijlocul sec. VII a. Chr. se instalaseră coloniile grecești. Arealul de răspândire al ceramicii cenușii, lucrate la roată, cuprinde un spațiu vast, ce se extinde de la țărmurile pontice până în silvostepa carpato-nistreană. Descoperirile de la Curteni au reprezentat un punct de început în studierea acestei categorii ceramice. Unii cercetători, printre care și G. Smirnova, afirmă că lipsa unor descoperiri similare în alte situri, probabil, vorbește despre un eventual hiatus. Însă, reexaminarea colecțiilor ceramice, a arătat că atât în mediile culturale sincrone, cât și în orizonturile cronologice specifice hallstattului târziu din spațiul carpato-nistrean există ceramică de culoare cenușie lucrată la roată. Astfel de ceramică se întâlnește în necropolele de la Bârsești, Cajvana, Dănceni, Pârjolteni și Trinca „Drumul Feteștilor”, precum și în așezările Trinca „Izvorul lui Luca”, Dolinjany, Zalessie, Ivane-Puste, Kruglik ș.a. Ceramica identificată prezintă tehnici similare de modelare și forme asemănătoare – în general, fiind prezente străchinile și cămile bitronconice cu toarta supraînălțată.

Unii cercetători consideră acest tip de ceramică de import. Mai mult, C. Iconomu, sesizează faptul că procentul ceramicii lucrate la roată de la Curteni este asemănător cu cel al ceramicii de import. Întrucât pentru această perioadă descoperirile indică o penetrație puternică a obiectelor de origine grecească în spațiul est-carpatic, nu este exclusă posibilitatea ca printre mărfurile de proveniență pontică erau și vasele cenușii lucrate la roată. Astfel, este acceptată opinia că acest tip ceramic a fost adus în regiunea coloniilor grecești de către coloniștii milesieni. La Berezani și Olbia atelierele de producere în masă a ceramicii fine lucrate la roată încep să activeze în al treilea sfert al sec. VI a. Chr., aceasta răspândindu-se pe larg în mediul barbar din bazinele Bugului, Niprului și Nistrului Mijlociu. În spațiul carpato-nistrean, pătrunderea ar fi avut loc pe calea râurilor Nistru, Prut și Siret. Alți

specialiști optează pentru ideea apariției acestei categorii de ceramică pe direcția sud-tracică, dar totuși, bazată pe același factor al colonizării grecești. Totodată, se vehiculează și ipoteza existenței vaselor de import deopotrivă cu cele modelate în atelierile locale, unde activau meșteri străini sau autohtoni, care ar fi învățat meșteșugul de la greci, respectiv punându-se accent pe preluarea tehnologiilor. În susținerea acestei opinii vin și O. Levițki și M. Kașuba, care, în urma mai multor analize pe mostre ceramice, au demonstrat că vasele lucrate la roată și cele modelate cu mâna erau făcute din aceeași materie primă (argilă locală) și erau apropiate ca formă. Mai mult, atât formele de bază, cât și tehnologia de modelare nu ar ține de ceramica grecească, aceeași tehnologie fiind identificată în siturile de la Curteni și Trinca. De asemenea, este important de menționat faptul că principalele forme își au originea nemijlocită încă în hallstattul timpuriu (cultura Gava-Holihradu).

Un nou sit al culturii getice: așezarea fortificată Climăuții de Jos VIII „Pe Holm”

Andrei COROBCEAN, Ion CIOBANU, Eugeniu SICINSCHII

În toamna anului 2018 în preajma satului Climăuții de Jos din raionul Șoldănești a fost semnalată descoperirea la suprafața solului a unor fragmente ceramice lucrate cu mâna, de factură grosieră, care după caracteristicile tehnico-stilistice aparțin sortimentului ceramic traco-getic din secolele IV-III a. Chr. Cercetările preliminare de suprafață au fost realizate grație colaboreării dintre AO „Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale”, Agenția Națională Arheologică și Universitatea de Stat din Moldova.

Situl nou identificat – marcat cu denumirea de *Climăuții de Jos VIII* – este situat la altitudinea de 131-168 m față de nivel mării, pe un promontoriu stâncos cu malurile abrupte din trei părți, aflat pe partea dreaptă a defileului format de valea râulețului Cușmirca, la o distanță de 470 m spre Est de satul Climăuții de Jos, în punctul numit *Pe Holm*. În partea accesibilă, de SE, situl este protejat de un val de apărare, care are în prezent o lungime de 190 m. În cea mai mare parte acesta a fost distrus de lucrările agricole, fiind mai bine păstrat pe marginile promontoriului, acoperite de pădure. Așezarea are o suprafață estimată de cca 2,57 ha, o parte fiind în zona împădurită a promontoriului, iar cealaltă – este situată pe terenul arabil. În interiorul acesteia, în partea de NV a fost sesizat încă un val de pământ, care ne face să presupunem existența unui alt element defensiv, înscriind o incintă de 0,39 ha. Cercetările ulterioare urmează să precizeze caracterul acestuia și corelația dintre cele două valuri.

De la suprafața solului, în special din zona cultivată, au fost recuperate o fusaiolă bitronconică și fragmente ceramice.

Fusaiola descoperită are formă bitronconică și este confecționată din pastă de lut în amestec cu șamotă prin ardere incompletă și neomogenă, culoarea variind de la cărămiziu la cenușiu.

Materialul ceramic recoltat la suprafața solului reprezintă două grupuri tehnologice: confecționat cu mâna și la roata olarului. Din prima grupă fac parte fragmentele provenite de la vase confecționate din pastă de lut în amestec cu șamotă. Arderea s-a efectuat incomplet și neuniform, oferind

variații de culori de la gălbui și cărămiziu deschis la cenușiu închis. Suprafața acestora este prelucrată, în mare parte într-o manieră rudimentară, unele fiind relativ bine netezite, în funcție de apartenența la categoria funcțională: oale, străchini bitronconice și cești. Ornamentul este întâlnit pe fragmentele din prima categorie, manifestându-se prin proeminențe aplatizate, conice și butoni.

Sortimentul ceramicii lucrate la roată, cu excepția unui fragment de la un vas medieval, este alcătuit din fragmente provenite de la vase de import – amfore grecești.

Amplasarea și forma sitului, dar, în special, caracteristicile tehnologico-stilistice ale materialului ceramic permit încadrarea preliminară a sitului în perioada secolelor IV-III a. Chr., înscriindu-se în ansamblul așezărilor fortificate getice din regiunea Nistrului Mijlociu. Cercetările ulterioare urmează să precizeze caracterul și încadrarea cultural-cronologică a nivelului de locuire pe promontoriul respectiv.

Vestigii arheologice din secolele IV-III a. Chr. în preajma s. Mateuți, raionul Rezina

Aurel ZANOCI, Mihail BĂȚ

Localitatea Mateuți, cu terenurile aferente, este situată pe o terasă cu altitudinea de 180-200 m, delimitată la sud de malul înalt al Ciornei, iar la est – de albia Nistrului. Grație amplasării strategice, acest spațiu a fost locuit începând cu prima epocă a fierului, de când datează trei așezări deschise și două necropole, atribuite culturii Cozia-Saharna. Pentru cea de a doua epocă a fierului sunt caracteristice o fortificație (Mateuți „La Șanțuri”), o așezare deschisă (Mateuți „La Bașne”) și un tezaur, toate încadrate în sec. IV-III a. Chr.

Primele vestigii arheologice au fost descoperite fortuit, în anul 1954, la nord-est de sat, pe un teren arabil și prezentau un tezaur de piese de podoba din argint și aur. Tezaurul a fost predat, îndată, la Muzeul Republican de Studiere a Ținutului al RSSM (în prezent Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală). În total au fost recuperate șapte piese: două verigi din argint, o verigă din aur, trei brățări din argint și un colan din argint. Din motive neelucidate, de către A. Nudelman și E. Rikman, în 1956, au fost publicate doar șase piese, o brățară de argint rămânând inedită.

În anul 1961, la vest de locul unde a fost identificat tezaurul, la o distanță de câteva sute de metri, a fost descoperită și cercetată parțial, de către T. Zlatkovskaia, fortificația getică de la Mateuți „La Șanțuri”. În urma cercetărilor perieghetice, realizate în martie 2019, s-a reușit localizarea GPS a sitului, constatându-se o stare bună de conservare. Grație faptului că fortificația este amplasată într-un spațiu împădurit, sistemul defensiv s-a păstrat destul de bine, iar parametrii lui nu diferă cu mult de cei prezentați de T. Zlatkovskaia. Astfel, incinta cetății are formă ovală în plan cu dimensiunile de cca 56×62 m (doar spațiul interior, până la poalele valului). Ea a fost înconjurată de jur-împrejur cu un „val” care în prezent are înălțimea de cca 1,5-1,6 m și lățimea la bază de cca 10-12 m. Iar în față a fost săpat un șanț, care actualmente se păstrează până la adâncimea de cca 1,5 m, având o deschidere la gură de cca 6 m. În partea de est, pe o porțiune de cca 6 m, valul este aplatizat ceea ce ar putea indica existența aici a unei porți de intrare.

În 1986, la cca 1,8 km est fortificație, de către O. Levițki, V. Cavruc și M. Kašuba a fost atestată așezarea deschisă Mateuți „La Bașne”, cu o suprafață de cca 1000×800 m. Ca urmare a cercetărilor arheologice, efectuate în 1986-1987 de către M. Kašuba, au fost identificate două niveluri de locuire: hallstattian timpuriu de tip Cozia-Saharna și unul din sec. IV-III a. Chr. Orizontului getic i-au fost atribuite două platforme de piatră, 10 gropi și un bogat inventar arheologic, reprezentat, în special de ceramică locală, modelată cu mâna și, mai puțin de import.

Astfel, constatăm prezența la nord-est de s. Mateuți, a unei locuiri din sec. IV-III a. Chr., a cărei amploare va putea fi stabilită doar în urma unor noi cercetări de teren. Plecând de la prezența fortificației și a tezaurului de podobe, se poate presupune prezența în acest spațiu al unui centru de putere în sec. IV-III a. Chr.

Tipologia ceramicii din fortificația getică Horodca Mică

Octavian MUNTEANU, Nicolae BATOG

În cadrul studiilor dedicate comunităților getice, analiza ceramicii constituie un subiect sensibil și, deseori, cu impact definitoriu pentru înțelegerea întregii culturi. Am considerat util să ne focalizăm atenția pe acest tip de vestigii, privindu-l, însă, la această etapă, prin prisma descoperirilor dintr-un singur sit. La baza demersului nostru am pus rezultatele cercetărilor recente din fortificația Horodca Mică, în care s-a realizat o evidență clară a descoperirilor – precondiție importantă pentru o mai mare posibilitate de analiză și înțelegere a acestuia. Din punct de vedere al tehnicii de lucru, ceramica descoperită, poate fi divizată în două grupe mari: ceramică lucrată cu mâna și ceramica lucrată la roată. Ceramica lucrată la roată este redusă la număr și reprezintă, fără excepție, importuri din lumea greacă. Olăria produsă nemijlocit de purtătorii culturii getice este confecționată în exclusivitate cu mâna. La această etapă ne-am propus să realizăm o clasificare primară doar a recipientelor din categoria a doua. Pasta din care sunt realizate vasele lucrate cu mâna conține degresanți cu granulația mare (de regulă cioburi pisate), fiind destul de rudimentară, de cele mai multe ori prost frământată și cu porozitate mare. În funcție de predestinația recipientelor, pasteii și suprafeței acestora puteau să i se acorde atenție diferită: unele vase sunt lucrate din pastă mai calitativă și au suprafața mai îngrijită, altele – tocmai invers. Disponând preponderent de exemplare fragmentate și foarte fragmentate, am luat în calcul examinarea doar a părților superioare ale vaselor, punând în evidență indicatorii morfologici care permit identificarea unui repertoriu de recipiente ce includ oale, castroane, străchini, tipsii, căni, cești, cupe etc. Urmărind corelarea elementelor constitutive ale tipurilor delimitate de vase – buze, gât, umăr, dar în special a formelor, dimensiunilor și a modului de amplasare a acestora, am căutat să delimităm posibilele variante și subvariante pentru fiecare tip aparte.

În urma analizei ceramicii descoperite în situl getic de la Horodca Mică, constatăm existența unei varietăți de forme relativ restrânsă, în cadrul căroră pot fi delimitate un număr mai mare sau mai mic de tipuri, iar grație particularităților, în interiorul fiecărui tip a fost posibilă gruparea recipientelor

telor în variante și subvariante. Compararea recipientelor din fiecare tip cu descoperirile specifice siturilor din cadrul culturii getice, dar și cu descoperirile din cadrul culturilor sincrone, ne-a permis să fixăm un șir de analogii pentru fiecare tip, iar delimitarea analogiilor existente a relevat particularitățile răspândirii anumitor tipuri de vase. În mod cert, o astfel de imagine, conturată în urma unei clasificări preliminare, este de natură să traseze doar anumite tendințe. Pentru a înțelege mai profund fenomenele care se ascund în spatele acestor tendințe și a le desluși mai exact conținutul, considerăm oportun să se întreprindă și pe viitor studii similare, iar ulterior – să se întreprindă studii comparative. Totodată, observațiile de acest fel, care au un caracter relativ subiectiv, urmează a fi consolidate prin aplicarea metodelor cu caracter mai obiectiv de cercetare, cum sunt analizele fizice și chimice, și care ar fi de natură să ofere noi posibilități de percepere a fenomenului urmărit, dar și de a genera noi direcții pentru studiile viitoare.

Despre un tip de pandantive din evul mediu timpuriu descoperite în spațiul carpato-nistrean

Sergiu MATVEEV, Vlad VORNIC

În campania de cercetări arheologice din anul 2018 la situl cu mai multe orizonturi cultural-cronologice de la Lipoveni II-*La Nisipărie* au fost descoperite mai multe piese de inventar, din rândul cărora se remarcă un pandantiv din bronz. Piesa, găsită în limitele sondajului cercetat, la adâncimea de 26 cm, are forma unei bare alungite, rotundă în secțiune, aplatizată la unul dintre capete și prevăzută cu un orificiu de prindere, la cel opus prezentând o bilă sferică cu un buton, iar partea mediană fiind decorată cu șase brâie reliefate. Lungimea piesei – 2,5 cm, diametrul bilei – 0,6 cm, diametrul sectorului median – 0,3 cm, greutatea 1,86 g. Forma piesei admite mai multe posibilități utilitare: limbă de clopoțel, pandantiv sau element al unei podoabe complexe, din care fac parte și diferite tipuri de cercei de tâmplă. În defavoarea ultimei ipoteze servește calitatea piesei, manifestată în grija sporită cu care a fost confecționată și lipsa unor urme specifice pe bilă obținute în urma agățării clopoțelului.

După datele de care dispunem, în spațiul carpato-nistrean se mai cunosc patru piese asemănătoare: câte una descoperite la Hansca (r-nul Ialoveni) și Horodiște (r-nul Rezina), iar altele două la Dodești (jud. Vaslui), cele din urmă fiind de argint, după aprecierea lui Dan Gh. Teodor (autorul săpăturilor). Chiar dacă artefactele de la Dodești au fost descoperite în dărămăturile unei locuințe, iar cele de la Hansca și Horodiște – *passim*, toate exemplarele au fost atribuite orizontului de locuire databil în sec. X-XI, iar ca funcționalitate incluse în rândul cerceilor de tâmplă. Forma cea mai simplă a acestor tipuri de cercei reprezintă o verigă subțire de bronz de formă circulară de care se agăța pandantivul, fiind denumiți în literatura de specialitate ca *tipul dunărean*. Un nivel de locuire de la limita primelor două milenii creștine, dar mai slab reprezentat, este cunoscut și în situl de la Lipoveni-*La Nisipărie*.

Cele cinci piese, chiar dacă sunt cunoscute pe părți opuse ale Prutului, aparțin unei microregiuni relativ restrânse. Distanța pe linie dreaptă între punctele extreme este de circa 170 km, iar între Lipoveni și Hansca de doar

aproximativ 10 km. Analiza vizuală a pieselor admite imitarea podoabelor compuse dintr-o mărgică sau un șir de mărgeli așezate pe o sârmă, cunoscute din timpuri străvechi, dar care au primit o răspândire largă în perioada evului mediu timpuriu atât în Europa de Vest, cât și în Imperiul bizantin. Piese asemănătoare erau bine cunoscute către limita primului și celui de-al doilea mileniu creștin și la popoarele învecinate cu Imperiul bizantin din partea de Est a Europei.

Astfel, piesa de port discutată de la Lipoveni-*La Nisipărie* poate fi inclusă în componența costumului feminin reprezentativ pentru o categorie socială modestă din secolele X-XI cunoscut într-o varietate de forme și tipuri pe întreaga întindere a Europei și a Asiei Mici.

Topoare de luptă vikinge cu muchia profilată descoperite în spațiul pruto-nistrean

Ion TENTIUC, Valeriu BUBULICI

Cercetările arheologice sistematice din ultimele decenii au scos la lumină mai multe artefacte care atestă prezența în spațiul carpato-nistrean, alături de populația locală românească, a unor grupuri alogene pătrunse aici la sfârșitul mileniului I - începutul mileniului al II-lea. Este intervalul de timp când regiunile de la nordul Dunării de Jos devin arena de confluență și de confruntare a două valuri migratoare – a comunităților turanice care pătrund dinspre răsărit și ale vikingilor care traversează periodic teritoriul, pătrunzând dinspre Marea Baltică spre Marea Neagră și Constantinopol.

Prezența unor comunități alogene în aceste teritorii este atestată pe de o parte, de informațiile surselor documentare scrise (bizantine, nordice, vechi rusești), iar pe de alta este confirmată de materialele arheologice. Cu toate acestea, dacă despre prezența în regiune a turanicilor istoriografia românească a acumulat un număr important de studii, pătrunderea, staționarea și raporturile scandinavilor cu populația românească se află la etapa de acumulare a materialelor documentare, fiind reflectată doar episodic în lucrările cercetătorilor.

Vestigiile care atestă prezența vikingilor în spațiul est-carpatic sunt reprezentate de așezări cu puternice centuri fortificate (Alcedar, Echimăuți, Rudi, Lucașeuca etc.), necropole cu incinerări în tumuli (Alcedar, Rudi), unelte, arme (topoare, spade, lănci etc.) sau obiecte de podoabă (mărgele din chihlimbar), de port și de cult, descoperite în procesul săpăturilor, în depozite, tezaure sau izolat.

În spațiul carpato-nistrean au fost descoperite câteva zeci de topoare prevăzute cu „aripioare” laterale la gaura de înmănușare, atribuite secolelor X-XI, X-XII, VII-XI sau XI-XIII. Acestea au fost identificate în urma săpăturilor arheologice, în depozite sau prin descoperiri fortuite.

Topoarele de luptă pe care le includem în circuitul științific sunt inedite și provin de la Alcedar, Echimăuți, Sadova-Călărași și Orhei. O trăsătură caracteristică a acestor topoare este faptul că de rând cu „aripioarele” laterale care flanchează gaura de fixare a cozii, ele au partea superioară a muchii

ei frumos profilată. Acest tip se subdivide în două variante: a. topoare cu corpul masiv și lama îngustă (Echimăuți și Sadova) și b. topoare cu corpul îngust și tăișul lat, simetric sau asimetric (Alcedar, Orhei). Pentru prima variantă găsim analogii Dulcești, Liteni, Pleșești și Prăjești. Analogii pentru cea de-a doua variantă găsim la Fedești-Vaslui, Jariștea-Vrancea și Siliștea Nouă-Suceava.

Ipoteza privind apartenența acestor piese nordicilor pătrunși pe vechiul traseu al Vistulei și Nistrului este susținută de inventarul funerar descoperit în mormântul-cenotaf realizat în monoxilă din tumulul de la Krylos, de lângă Halici, pe Nistrul Superior. Aici, într-un complex închis, au fost cercetate topoare de luptă identice ca formă cu cele două variante menționate de noi, din spațiul carpato-nistrean. Acestea au fost găsite împreună cu un scut circular din lemn plăcat cu foiță de aur, un vârf de lance, două de săgeți, o săpăligă cu muchia profilată, dar și un cuțit de luptă de tip skramasax, datate la mijlocul secolului al X-lea.

Vase de cupru descoperite în așezările medievale din Moldova

Ludmila BACUMENCO-PÎRNĂU

Una dintre categoriile de vase de metal, întâlnite în siturile medievale din spațiul est-carpatic în secolele XIV-XVII, o reprezintă cele lucrate din foi de cupru. În comunicare sunt prezentate rezultatele cercetării unor aspecte ale problemei morfologiei, cronologiei și provenienței vaselor de cupru (ceaune, tigăi, urcioare, căni), folosite în așezările urbane și rurale ale Moldovei medievale. Prin urmare, scopul comunicării este de a furniza noi date despre această categorie de artefacte esențiale pentru reconstituirea unui segment special legat de cultura alimentației, precum și de anumite fațete ale vieții economice de-a lungul evului mediu. În acest sens, vor fi prezentate integrat descoperirile de la Baia, Suceava, Iași, Roman, Mălești, Corlăteni ș.a., relevând caracteristicile morfologice și tehnice pentru diferite etape istorice. O parte a comunicării este dedicată vestigiilor de acest fel de la Orheiul Vechi, atribuite secolului al XIV-lea și legăturilor cu anumite centre urbane controlate de către hanii Hoardei de Aur. De asemenea, sunt abordate și unele aspecte ale problemei răspândirii vaselor de cupru, reflectate în sursele documentare ale epocii. Potrivit izvoarelor, în bisericile moldovenești erau folosite anumite recipiente din cupru pentru păstrarea mirului, cuminecăturii sau agheasmei.

ISTORIE MEDIEVALĂ ȘI MODERNĂ

Formarea și evoluția relațiilor de vasalitate în Evul Mediu timpuriu (sec. VII-IX)

Pavel COCĂRLĂ

După terminarea Marii Migrații a neamurilor barbare (sec. VII), în partea de vest a continentului European, au fost formate regate în care a continuat diferențierea socială a populației. Foștii conducători ai uniunilor tribale au devenit regi cu drept suprem de proprietate asupra pământurilor cucerite. Deoarece pământul a devenit principala sursă de existență, rudele și persoanele apropiate regelui (ulterior mica nobilime) au primit pământ (feuda) cu condiția îndeplinii anumitor servicii (cu preponderență militare). Aceste persoane au căpătat denumirea de *vasali* (de la cuvântul celtic *gwas*, *gwassawl* – slujitor; prin latinizare a căpătat forma *vassus*, *vassalus* – slugă). Documentele medievale (din sec. VII-IX) accesibile (în special din Regatul francilor și din Regatele anglo-saxone) atestă că vasal putea deveni benevol și un om înstărit, care depunea jurământ de vasalitate (de slujire seniorului și de supunere lui). Jurământul de fidelitate față de stăpân era legiferat și depus de către vasal fie cu mâna pe Evanghelie, fie pe moaștele unui sfânt. Jurământul de credință semnifica asumarea de către vasal a obligației să nu-i facă niciodată rău seniorului său.

Relațiile de vasalitate au căpătat o răspândire largă în regatul francilor după moartea lui Carol cel Mare (814), odată cu slăbirea puterii centrale. În 847 regele Franciei Occidentale Carol cel Pleșuv (840-847) a emis Capitulariul de la Meerssen în care se prescria ca fiecare om liber din regat să-și aleagă seniorul său. Astfel, la mijlocul secolului al IX-lea, în regatul francilor au fost legiferate relațiile de vasalitate, care au determinat mai apoi sistemul ierarhiei societății medievale, bazat pe deținerea condiționată a pământului de la senior. În regatele anglo-saxone relațiile de vasalitate s-au răspândit, mai ales, în timpul domniei regelui Alfred cel Mare (871-900).

Instituția *Kâdi*-ului în *kaza*-lele Chilia și Cetatea Albă (Akkerman)

Igor BERCU

Expansiunea Imperiului Otoman la nord de Dunăre, la sfârșitul secolului al XV-lea, s-a materializat prin cucerirea în 1484 a celor două cetăți Chilia și Cetatea Albă (Akkerman) și formarea primelor unități teritorial-administrative otomane pe teritoriul Țării Moldovei.

Alături cei doi *sancâkbey*-i, în aceste cetăți, a fost numit și câte un *dizdar* (comandant de cetate). Exerțarea funcțiilor de ordin judiciar era încredințată *kâdi*-ilor (judecător al legii canonice musulmane), iar pentru perceperea impozitelor și controlul operațiunilor financiare la Chilia și Cetatea Albă (Akkerman) a fost numit câte un *emin* (intendent). Termenul de *kaza* desemna o subunitate administrativă și juridică a Porții Otomane, integrată unui *sancakbey*-ilik (*liva*), la rândul său, subordonat unui *beylerbey*-ilik. Prin urmare, *kaza*-ua reprezenta celula administrativ-judiciară de bază a Imperiului Otoman.

Kaza-lele Chilia și Cetatea Albă (Akkerman), circumscripțiile unor *kâdi*-i – judecători musulmani, primari, notari al stării civile. O astfel de circumscripție cuprindea târgul (*nefs-i kasaba-i Kili*), portul (*iskele*), cetatea (*kale*) cu ziduri și trupe permanente, precum și un hinterland agricol cu satele din jur. *Kâdi*-ul declanșa și supraveghea procedura de înregistrare (*tabrîr*) și redistribuire a averilor (veniturilor), în primul rând, ale celor provenind de la posesia pământurilor. De asemenea, instala un *imam* (*muftu*) local, ca semn al dominației *Islâm*-ului și, în final, amplasa în oraș și apoi în satele anexate, forțe de ordine reprezentate de *subași* („șefi de oaste”).

Organizarea provincială a Porții Otomane, existentă și în teritoriile de la *serhat*-uri (ținuturi de margine), se baza pe principiul general al contrabalansării și neutralizării reciproce a puterilor în stat, în vederea asigurării autorității necondiționate a puterii centrale. Astfel, *beylerbey*-iul cu rosturi preponderent militare, nu putea porunci *kâdi*-ului, cu atribuții juridice, care se putea adresa direct centrului; la rândul său, *defterdâr*-ul, însărcinat cu controlul finanțatelor, nu putea fi tras la răspundere de către *beylerbey*-i, ci doar de către Istanbul. Drept rezultat, spre deosebire de Occidentul medie-

val, puterea centrală otomană în perioada clasică reușea să evite ca întreaga putere – militară, judecătorească și financiară – să se concentreze în mâinile unei singure persoane, ceea ce ar fi putut trezi ambiții de autonomie față de Istanbul.

În concluzie, *kâdi*-ii de Chilia și Cetatea Albă (Akkerman), erau personaje importante, care, în calitate sa de judecători, jucau un rol important în reglementarea diferendelor judiciare dintre supușii otomani musulmani și cei creștini.

Programul iconografic al Arcului triumfal din bisericile moldovenești (sec. XV-XVI)

Emil DRAGNEV

Anumite aspecte în decorațiile *arcului triumfal* din bisericile moldovenești, realizate în secolele XV-XVI, au atras atenția cercetătorilor (A. Vasiliu, V. Berdos), însă problematica legată de acest subiect rămâne în mare parte neexplorată. Arcul triumfal, având o structură simplă sau complexă, separă spațiile sacrale ale altarului și naosului, structural, aparținând celui dintâi. La ctitoriile lui Ștefan cel Mare, distingem o anumită evoluție în decorul *arcului triumfal*.

La primul ansamblu pictural, păstrat din această perioadă, biserica *Înălțarea Sf. Cruci* de la Pătrăuți, decorul arcului triumfal, pare mai puțin legat de programele iconografice ale spațiilor, pe care le separă, și se acordă, mai curând, cu hramul și, eventual, destinația acestei biserici, conținând reprezentările Sf. Împărați și a sfinților militari (caz unic în practica decorării acestui spațiu tranzitoriu).

La bisericile *Sf. Ilie* de lângă Suceava și *Sf. Gheorghe* a mănăstirii Voroneț, apar câte două registre, la prima unul dintre ele, iar la a doua ambele, cu reprezentări de profeți, tematică ce va deveni permanentă în cele ce va urma.

La Voroneț, registrul estic al profeților, în plină statură, cu semne profetice, este orientat spre imaginea Maicii Domnului cu Pruncul din absida altarului, în timp ce pe cel estic, profeții în medalioane, flanchează de fapt imaginea mielului din vârful arcului.

În a doua fază a picturii murale din vremea lui Ștefan cel Mare, sistemul de decorare al arcului triumfal devine mai complex. La Popăuți-Botoșani, avem deja trei registre, toate cu imagini ale profeților, cel estic, ca și la Voroneț, conține profeții cu semne profetice, în plină statură, și altele două – în medalioane. De remarcat absența în acest caz a unor imagini plasate în vârful arcului, care ar acorda accente teofanice speciale. Acest lucru este recuperat la alte monumente pictate din faza a doua, la Hârlău, Dorohoi (?), Neamț, precum și la ctitoriile boierești de la Bălinești și Arbore.

Aceste elaborări ale decorului *arcului triumfal* au fost folosite în varii combinații și cu eventuale amplificări în programele iconografice din epoca lui Petru Rareș: Dobrovăț, Probota, Sf. Gheorghe și Sf. Dumitru din Suceava, Humor, Moldovița. Studiul lor, de fiecare dată, implică anumite particularități ale monumentelor, prezentând una dintre cele mai variabile elemente ale programelor iconografice ale naosurilor bisericilor moldovenești. În același timp, totalitatea soluțiilor alese de zugravii bisericilor din Moldova secolelor XV-XVI, manifestă o abordare nouă a acestui spațiu din perspectiva programului iconografic general, atât în raport cu tradiția bizantină, cât și cu cea a monumentelor paralele din spațiile grecesc și sud-slav.

Problema raporturilor Țării Moldovei cu patriarhia ecumenică în timpul domniei lui Bogdan al III-lea cel Orb

Vasile RUSU

Revenim la această temă, într-un format mai precis, și într-un segment cronologic mai restrâns, în raport cu un demers mai general, întreprins anterior, care însuma practica raporturilor Țării Moldovei cu patriarhia ecumenică în vremea domniei urmașilor lui Ștefan cel Mare (Bogdan cel Orb, Ștefăniță și Petru Rareș). Aici, încercăm să atragem o atenție specială, raporturilor interne de la Istanbul, care implicau patriarhia, sultanii și alți factori de impact și grupuri de interese, capabile să clarifice, cele două episoade interpretate diferit în istoriografie: respingerea patriarhului Ioachim I, la 1505, și, invers, acceptul cu tot fastul al patriarhului Pahomie I, la 1513, în Moldova lui Bogdan al III-lea cel Orb. Situația referitoare la primul caz (respingerea patriarhului Ioanichie), pare să-și găsească coordonatele de soluționare, în poziția patriarhului la Istanbul în raport cu problema succesivității, apărută în Moldova odată cu moartea lui Ștefan cel Mare. Cel de-al doilea episod (acceptul patriarhului Pahomie), pare să fie legat de o situație inversă, de problemele dinastice apărute, de data aceasta, la Istanbul. Examinarea mai atentă a acestei situații, poate aduce noi explicații pentru ambele episoade.

„Expansiunea” *Menologului* în pictura murală din epoca lui Petru Rareș

Olesea BALACAN

Schimbarea evidentă în programele iconografice din epoca lui Petru Rareș este legată de generalizarea *Menologului* complet, care se extinde, de obicei, peste două încăperi ale bisericilor din această vreme (gropniță-pronaos, sau pronaos-pridvor). În epoca precedentă, cunoaștem doar două cazuri, în care s-a utilizat în cadrul programelor iconografice ale pronaosurilor, *Menologul* rezumativ, sau selectiv. Primul *Menolog* ilustrat, pe care-l cunoaștem pentru pictura murală medievală din Moldova, este cel din pronaosul bisericii *Înălțării* din Lujeni (cca. 1455/56), care este unul rezumativ, dar cu o modalitate de selecție foarte specială. În istoriografie s-a specificat că această selecție a fost subordonată intenției de a plasa pe zidul vestic, un ciclu al *Vieții Sf. Gheorghe* (probabil hramul inițial al acestei biserici) și imaginea martiriului Sf. Euthimia împreună cu ciclul *Vieții Sf. Teodor Stratilat* – pe zidul nordic, deasupra mormintelor ctitorilor. Al doilea, îl aflăm la biserica Sf. Gheorghe a mănăstirii Voroneț (cca. 1493), unde apare în registrul de asupra teoriei sfinților din pronaos, și unde principiul de selectare a fost cel reprezentativ. Deci, pentru fiecare lună au fost selectate câte 2-4 teme. Apariția *Menologului* complet, chiar la prima biserică pictată din vremea lui Petru Rareș, cea a mănăstirii Dobrovăț (1529), în raport cu lipsa sa la toate bisericile pictate din epoca lui Ștefan cel Mare (în afară de versiunile rezumative menționate), ne face să conchidem că introducerea sa în programele iconografice este o inițiativă proprie anume acestei epoci. Elaborarea programului iconografic de la biserica *Pogorârea Sf. Duh* a mănăstirii Dobrovăț, a fost pusă pe seama celui mai mare cărturar al epocii, episcopului Romanului Macarie (S. Ulea, C. Costea), și într-adevăr introducerea *Menologului* ar putea fi pusă în legătură cu preocupările sale cărturărești. Nu putem exclude, însă, și filiații. Deși, anume cazul Dobrovățului, nu ne permite să presupunem și o „responsabilitate” pentru introducerea *Menologului* din partea doamnei, Elena Brancovici, căsătoria cu care va fi oficiată de abia în anul următor, filiera sârbească pare să se impună totuși prin alt personaj. Insistăm asupra acestei filiere pentru că ilustrarea *Menologului* a fost o preocupare predilectă în cadrul programelor iconografice ale bisericilor sârbești. Personajul la care am făcut aluzie, este desigur marele logofăt Toader, originea sa sârbească

fiind mărturisită de mai multe date indirecte, dar toate la un loc, capabile să inspire o anumită siguranță în această privință. De altfel, domnul, Petru Rareș, avea să colaboreze pe viitor cu logofătul Toader la ctitorirea comună a bisericii *Adormirii* a mănăstirii Humor. Începând cu Dobrovățul, ilustrația *Menologului* devine constantă pentru ctitoriile ce au urmat (Probota, Sf. Gheoghe și Sf. Dumitru din Suceava, Humor, Moldovița). Fiecare caz de aplicare conține particularități specifice (unele cercetate de E. Cincheza-Buculei), și studiul acestui fenomen iconografic necesită în continuare o sinteză de generalizare.

Ciclul *Pătimirilor* în cadrul programelor iconografice de la bisericile rezidențiale, domnești și boierești de la limita secolelor XV-XVI

Sabina VLAS

Ciclul *Pătimirilor* devine un subiect constant, de obicei, în zona mediană a naosurilor, în cadrul programelor iconografice ale bisericilor bizantine, sârbești și bulgare din epoca paleologă și continuă să rămână drept ciclu de bază al acestui spațiu și în epoca post-bizantină. Firesc, această situație este moștenită și de bisericile din Moldova, unde acest ciclu se găsește cu regularitate, în același spațiu la toate monumentele pictate. Diferă, însă, modul de încadrare a scenelor, precum și selectarea temelor. Practic, toate monumentele pictate din vremea lui Ștefan cel Mare, care s-au conservat, sunt databile după anul 1487. Primele, așa-numite biserici-surori: *Înălțarea Cinstitei Cruci* de la Pătrăuți, *Sf. Procopie* din Milișăuți, *Sf. Ilie* de lângă Suceava și *Sf. Gheorghe* a mănăstirii Voroneț, edificate în anii 1487-1488, conțin registrele *Pătimirilor*, în scene separate, special încadrate. Selecția scenelor, cercetată în istoriografie pentru cazul Pătrăuților, urmează lecturile pericopelor evanghelice din Joia și Vinerea Mare. Cu puține modificări, o selecție similară apare și la *Sf. Ilie* de lângă Suceava. Cu regret, nu se mai poate reconstitui componența acestui registru la Milișăuți, biserica dispărând la 1915 (descrierile menționează doar câteva scene de reper). La Voroneț, situația e mai complexă, selecția amintită este modificată, iar amplasamentul se împarte pe trei secvențe, consecutivitatea fiind menținută doar în limitele lor, nu și la nivelul general al ciclului. Toate, însă, precum s-a menționat, păstrează separarea clară a scenelor prin încadrări speciale. La ansamblurile picturale de la bisericile curților domnești (Hârlău, Botoșani-Popăuți, Dorohoi), ambii parametri menționați sunt modificați. Ciclul *Pătimirilor* este prezentat deja sub forma unui registru în friză continuă, modalitate de prezentare cunoscută în arta sârbească, și poate fi exemplificată prin cel mai reprezentativ monument de pictură din aria balcanică într-o epocă apropiată de bisericile moldovenești menționate – Poganovo. Respectiv, este modificată și componența ciclului, a cărui formă de prezentare permite introducerea unor teme suplimentare, precum, de exemplu, *Sinuciderea lui Iuda*, *Aruncarea zarurilor* ș.a. Această formă esențialmente narativă, a fost

preluată și la ctitoriile rezidențiale boierești de epocă: biserica *Sf. Nicolae* de la curțile din Bălinești ale logofătului Ioan Tăutu și biserica *Tăierii capului Sf. Ioan Botezătorul* de la curțile marelui hatman Luca Arbore, de la Arbore. Există oare vreo legătură între destinația bisericilor menționate și alegerea unei noi modalități de prezentare ale ciclului *Pătimirilor*? Nu avem argumente pentru un răspuns pozitiv. Se pare că lucrurile au mai curând o explicație cronologică, deci din momentul ce au început să fie pictate bisericile rezidențiale amintite, pictura murală din Moldova asimilează influențe noi, care aduc schimbările respective.

Problema datării ansamblului de pictură original de la biserica *Sf. Nicolae* din Rădăuți (actualmente a mănăstirii Bogdana)

Sergiu CHIOSA

Biserica *Sf. Nicolae* din Rădăuți este unul dintre monumentele cele mai importante ale Moldovei medievale. Edificată pe tipul lui Petru I al Mușatei, suprapunându-se mai vechii ctitorii bogdănești, a primit un prim decor pictural, probabil în vremea lui Alexandru cel Bun. Ștefan cel Mare a acordat acestui locaș o atenție deosebită, atât din perspectiva amenajării aici a unei necropole domnești, cât și a faptului că era de fapt o biserică-catedrală a eparhiei Rădăuților. Faptul că pe vremea lui Ștefan cel Mare, pe lângă reșezarea lespezilor de mormânt și efectuarea unor reamenajări arhitecturale, biserica a mai fost și repictată, pare să nu mai fie contestat de nimeni. Problema constă în determinarea vremii concrete, când biserica *Sf. Nicolae* din Rădăuți a primit un nou veșmânt pictural. Soluționarea problemei este la momentul de față îndepărtată de gradul de conservare al acestor picturi, puternic afectate de repictări tardive și „restaurări” stângace. Stilistic, pot fi examinate doar picturile din altarul bisericii (scenele *Împărtășirii apostolilor*, *Cinei de taină* și *Spălării picioarelor*), care în opinia unor cercetători se apropie de picturile Voronețului. Această legătură a făcut ca datarea picturilor de la Rădăuți să fie pusă în dependență de datarea picturilor de la Voroneț, care la rândul său, au oscilat în istoriografie într-un diapazon de aproape un deceniu. Astfel, Sorin Ulea, fără a aduce argumente speciale, datează picturile aproape de data construcției bisericii (1488), Ana Musicescu, în urma interpretării tabloului votiv, le așează imediat după 1496, iar Ion Solcanu, de asemenea, în baza tabloului votiv, le consideră databile în jurul anului 1499. Tabloul votiv de la Rădăuți, cu regret nerestaurat până în prezent, în funcție de descifrarea componenței sale, de asemenea, a acordat anumite repere de datare. În acest sens, sunt de remarcat identificările diferite ale personajelor, întreprinse de I. Solcanu și soții Adrian și Lia Bătrâna. Studiul tabloului votiv de la Rădăuți, precum și consecutivitatea picturilor murale din această vreme, propusă de E. Dragnev, pare să încline datarea picturilor spre sfârșitul anilor '80 ai secolului al XV-lea. Oricum, credem că este inacceptabil, ca o biserică atât de importantă, să fi rămas nepictată

până spre 1499, odată ce marea campanie de pictare a bisericilor din vremea lui Ștefan cel Mare, demarase cu mai mult de un deceniu înainte. Așezată mai curând ca cap de serie (alături cu picturile dispărute împreună cu construcția ale Putnei) decât ca sfârșit, picturile de la Rădăuți, îndată ce vor fi restaurate, ar putea să ofere mai multe răspunsuri la întrebările privind evoluțiile picturilor din Moldova din ultimele decenii ale domniei lui Ștefan cel Mare.

Geneza actelor cu caracter extern în cancelaria domnească a Țării Moldovei, sec. XV-XVII

Eugen CERNENCHI

Geneza actelor cu caracter extern în cancelaria domnească parcurgea, în linii mari, aceleași etape ca și documentele cu caracter intern – *formarea actului, redactarea, scrierea, revederea, validarea*.

Formarea actelor avea loc fie în urma unor dezbateri libere în Sfatul domnesc, fie, în cazul când domnul dorea să țină în secret mersul demersurilor diplomatice, voievodul forma actul de sine-stătător sau în urma consultării unor confidenți apropiați ai săi. În primul caz, domnul intra în deliberare împreună cu membrii Sfatului, care astfel deveneau martori ai deliberării și hotărârii domnești finale. După pronunțarea hotărârii se realiza juridic actul.

Apoi marele logofăt, sau un subaltern al lui, chemați în Sfat să ia notițe, *redactau* textul. Concepțiile actelor erau redactate după modelul unor exemplare de acte de același tip care se păstrau în arhiva cancelariei. La conceperea actelor de vasalitate, tratatelor cu o anumită țară, se ținea cont de stipulațiile încheiate anterior, titulatura suveranului străin, formularul jurământului etc. Uneori la conceperea actului puteau lua parte și trimișii străini, veniți să negocieze stipulațiile din tratate sau alte hotărâri referitoare la relațiile dintre două state. Ei puteau insista asupra părților componente ale actului, scrierii titulaturii suveranului, introducerea unor formule noi în condițiile acordului etc. În aceste cazuri, unele acte externe erau redactate și apoi scrise cu influențe sau după formularele adoptate în cancelaria țării destinatoare a actului. De asemenea, aceste acte puteau fi scrise chiar de reprezentanții destinatarului actului – adică de solii străini.

Scrierea actului extern, probabil că era însoțită de subscriere doar în cazurile dacă exista un formular tip pentru o anumită categorie de acte. Scrierea textului propriu-zis avea loc în cancelarie, fiind efectuată de diecii de slavonă sau de latină (sau de altă limbă) sub îndrumarea marelui logofăt sau logofeților II și III.

După ce actul era scris, el era prezentat domnului, poate întregului Sfat domnesc, în anumite cazuri solilor străini care așteptau acest act pentru

revederea textului, cu scopul de a cerceta dacă nu s-au omis ori adăugat anumite clauze, formule, persoane etc. Dacă actul era scris de un diac sau pisar într-o limbă străină, documentul era prezentat unuia dintre logofeți, cunoscător al limbii, care revizuia actul. Când, însă, rolul de ispravnic aparținea pisarului de limbă străină, scriitor al actului, probabil, tot el făcea și revizuirea textului.

Validarea, aplicarea pecetei. În cazul dacă era un document solemn (tratat, actul de omagiu etc.), validarea actului, de regulă, se făcea printr-un ceremonial special, cu prezența solilor străini; unul dintre marii dregători lega după o anumită regulă un șnur de mătase de partea de jos a actului, ale cărui capete le prindea într-o masă de ceară galbenă, pe care o turna într-o formă; uneori erau atârinate și șnururi pentru pecetea membrilor Sfatului. După aceasta, în fiecare formă se turna ceară roșie peste care se aplica matricea metalică a sigiliului domnesc și a membrilor Sfatului. Dacă tipul actului necesita o pecete aplicată direct pe document, atunci diacul din cancelarie care a scris actul, îl prezenta unui superior, în fața căruia turna puțină ceară, peste care superiorul în cauză aplica matricea metalică a sigiliului domnesc.

Reflectarea unor aspecte ale reformei protestante în contextul multiconfesional românesc: sfârșitul sec. XVI - începutul sec. XVII

Sergiu POSTOVAN

Țara Moldovei din perioada domniei dinastiei Movileștilor a fost expusă unor influențe importante din partea celor două confesiuni occidentale: Catolicismul și Protestantismul. Catolicismul și-a făcut simțită prezența mai mult din partea Poloniei catolice, pe când Protestantismul a fost promovat cu insistență de ungurii și sașii din Transilvania, care îmbrățișaseră respectiv calvinismul și lutheranismul. În această comunicare ne propunem să trecem pe scurt în revistă principalele surse și idei ale epocii care au avut un impact considerabil asupra evoluțiilor istoriografice despre protestantismul românesc. Secolele al XVI-lea și al XVII-lea, produc de fapt textele de bază, care au constituit o temelie esențială pentru derularea continuă a discursului polemic confesional, iar apoi și istoriografic din secolele ulterioare. Anume în această epocă se editează cele mai importante opere de istorie, polemică și teologie, ce vor determina direcția de interpretare ideologică a istoricilor iluminiști și romantști: *Centuriile Magdeburgense*, *Catehismul luteran*, *Catehismul calvin* și răspunsul lui Varlaam la el, *Dacia amenințată* a lui Johannes Tröster etc.

Cea mai mare contribuție în formarea ideologică a discursului istoriografic a revenit catehismelor, care prin caracterul lor polemic au determinat apariția luptei etno-confesionale în lucrările istoricilor maghiari și români. Lucrările fiind redactate în perioada propriu-zisă a Reformei protestante și a luptelor ideologice interconfesionale, acest context a influențat și asupra discursului istoriografic. Anume acum se cristalizează scrierea istoriei din perspectivă etno-confesională ce-și va pune amprenta asupra „patriotismului iluminist.”

Reforma, ca fenomen religios, s-a extins într-o perioadă în care cartea, în forma ei imprimată, era deja la maturitate. Încă în anul 1544 a fost tradus în românește și tipărit Catehismul luteran. Cu referire la problema catehismului timpuriu, Ana Dumitran consideră că acesta este mai degrabă o invitație, adresată românilor de a reflecta asupra „abuzurilor” din propria biserică,

decât încercări propriu-zise de a-i atrage la luteranism, într-o vreme în care luteranismul însuși se afla încă sub incidența unei legislații incriminatorii.

În concluzie, trebuie de menționat, că anume în această perioadă a secolelor XVI-XVII se pun bazele protestantismului transilvănean ce va avea un impact notabil asupra Moldovei Movileștilor, în mod special, în sensul raporturilor sale cu catolicismul, față de care domnitorii Movilești au promovat o politică protectoare, grație poziției pe care au ocupat-o în cadrul sistemului politic polon.

„Și sântu holteiu cu capu”

Alina FELEA

Comunicarea se va axa pe un aspect din istoria familiei din Țara Moldovei în sec. XVII - înc. sec. al XIX-lea – statutul tinerilor până la căsătorie. În sursele sec. al XVII-lea - înc. sec. al XIX-lea din Țara Moldovei tinereții și tinerele, considerați apți pentru a întemeia o familie erau numiți respectiv *holtei și fată mare*.

În comunicare, elaborată în baza colecțiilor de documente publicate, se va prezenta și analiza statutul de holtei din Țara Moldovei, reflectat în sursele din sec. al XVII-lea - înc. sec. al XIX-lea. Holtei erau numiți toți bărbații tineri, necăsătoriți indiferent de categoria socială. Sintagma *om cu capul holteiu* desemna un bărbat matur necăsătorit.

În documente, holteii sunt remarcați în legătură cu diverse situații cotidiene: înaintarea jalobelor, întocmirea diatelor, constatarea decesului, danie de moșie etc. Statutul de holtei putea fi amintit de persoană mult mai târziu, în legătură cu anumite evenimente. Holteii erau amintiți și în contextul unor dispoziții domnești de cercetare a populației. Ei erau pomeniți și în listele celor prezenți la Sfânta Împărtășanie.

Sursele din sec. al XVII-lea - înc. sec. al XIX-lea menționează despre „vecinii holtei”, „ciobanii holtei”, care vor da goștina „und(e) vor plăti stăpâni”, iar despre „țigani holtei” relatează mai multe documente de vânzare-cumpărare, danie, împărțire a averii, înzestrare etc.

Comunicarea va prezenta și categoriile de holtei din Moldova în sec. al XVII-lea - înc. sec. al XIX-lea, termenii sub care sunt identificați în documente, unele obligații etc. *Condica lui Constantin Mavrocordat* oferă posibilitatea de a face o categorisire a holteilor. Astfel, conform *Condicii*, holteii se împărțeau în *holtei de vârstă și holtei copilandrici (care nu sunt de vârstă)*. *Holteii de vârstă* mai puteau fi numiți *holtei întreți* sau *holtei cu mustăți*. Aceste atributive se aplicau pentru toți holteii din toate categoriile sociale. Holteii de vârstă, la rândul său, se împărțeau în: holtei de vârstă, ce are casă și este fără de părinți și holtei de vârstă ce are casă cu părinți. Aceștia din urmă, se diferențiau în cei ce „șed în cas(ă) cu tată-său” și cei „cu mame”.

Aceste categorii de holtei se deosebeau prin dările plătite. În unele cazuri holteii fie erau scutiți de dări, fie plăteau mai puțin.

Fiecare holtei în vârstă era obligat să dispună de *pecete de holtei*. În *Condica lui Constantin Mavrocordat* se menționează că holteii de vârstă trebuie „să-și ia pecete și să intre în foe domniască de cislă”. Holteii copilandrici nu trebuiau să aibă pecete: „ș(i) holtei carii nu sânt de vârstă, cine li va da pec(e) ti, li va plăti ban(i) îndoit”. Pecețile puteau fi albe „nescrie”, pentru care se lua un leu, sau roșii, „atâta căsașilor, cât și holteilor”.

Cuvântul *holtei* a influențat și crearea numelor de familie.

Mărturii cu privire la toponimia spațiului pruto-nistrean la începutul secolului al XIX-lea. Valea Săratei din ținutul Lăpușna în viziunea unor locuitori

Teodor CANDU

Cunoștințele noastre cu privire la geografia spațiului pruto-nistrean la ziua de astăzi sunt destul de complexe. Societatea contemporană dispune de descrieri și studii ample ale unor regiuni și microzone, care au fost cercetate din perspectivă geografică, topografică, hidrografică etc. Cu toate acestea, un aspect important în opinia noastră legat de evoluția cunoștințelor localnicilor cu privire la o micro-zonă sau alta sunt slab cunoscute și investigate de către mediul științific, sau de cel de promovare a cunoașterii. De aceea, orice informație care ar completa golul dat este benefică pentru știința istorică contemporană, care deopotrivă cu studierea trecutului, mai are și datoria să aducă în spațiul public cât mai multe date, mai puțin cunoscute, referitoare la trecut. În contextul intervenției noastre ne propunem să punem la dispoziția cercetătorilor un șir de informații care nouă ne par curioase prin conținutul lor, precum și reflectă unele cunoștințe despre micro-zona unde locuiau, pe care înaintașii noștri le aveau la începuturile epocii moderne.

În urma investigațiilor noastre de arhivă, recent, am reușit să depistăm un dosar judiciar de tip patrimonial, în cadrul căruia se puneau în discuție pretențiile unui reprezentant al neamului Ciornei, față de casa domnului Alexandru Moruzi, pentru moșia Răurești din Valea Săratei, care ar fi intrat la sfârșitul secolului al XVIII-lea cu numele de Furcenii, Sărătenii, Bălășanii și Creminenii în stăpânirea familiei domnului Alexandru Constantin Mavrocordat (Delibey), iar în primele decenii ale secolului al XIX-lea, a trecut la casa domnitoare a Moruzeștilor. Deși, acest litigiu funciar este destul de curios, complexitatea și evoluția soluționării sale merită un studiu aparte, care nu reprezintă obiectul subiectului ce dorim să-l punem în discuție aici.

În cadrul investigării pricinii, dregătorii, însărcinați cu cercetarea și adunarea de probe în favoarea unei sau celeilalte părți, au apelat pe larg la colectarea de date și de la martori care, de regulă, conform practicilor erau selectați din rândul oamenilor buni și bătrâni de pe loc sau din împrejurimi, care aveau anumite cunoștințe despre obiectul litigiului, contextul în care a apă-

rut acesta, dar și alte detalii care ar putea să ajute la găsirea unor soluții pentru clarificarea în fond a acestuia. În cazul nostru, de o importanță majoră în înțelegerea subiectului pe care dorim să-l analizăm, este mărturia dată de locuitorii satului Hâncești: Lupu și Pricope Panhil (Pamfil), Gheorghe Vicol, Vasile Tașcă și Pavel Chiriac.

Acest document oferă o descriere succintă a micro-zonei ce o punem în discuție, permițându-ne să sesizăm cum percepeau localnicii spațiul la o anumită etapă istorică.

Primele manifestări de instituționalizare ale nobilimii basarabene

Sergiu BOȚOLIN

Aspectul social al procesului de încorporare a noilor teritorii în cadrul imperiului evidențiază importanța dialogului între elitele locale și Curte. Transformarea elitei basarabene în subiect imperial și integrarea în cadrul structurilor sociale ale imperiului țin de primele manifestări corporatiste ale acesteia, întreprinse după 1812. Or, nobilimea (dvorenimea) basarabeană este un produs al unui context inedit pentru acest teritoriu, și anume, cel al Imperiului Rus.

Existența unei stări nobiliare basarabene poate fi confirmată de convocarea unor întruniri pe parcursul primilor ani de dominație a Imperiul Rus. Prima adunare publică a nobilimii basarabene poate fi considerată cea din 22 iunie 1814, de la Chișinău. Scopul acesteia fiind de a delega reprezentanți ai nobilimii locale la Sankt Petersburg. Omagiul adus împăratului de către elitele teritoriilor recent anexate reprezenta un procedeu frecvent, utilizat în Imperiul Rus pe parcursul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea. Or, condiția *sine-qua-non* de acceptare în calitate de subiect imperial și, prin urmare, recunoașterea dreptului de proprietate, era anume exprimarea loialității față de Centru, fapt expus și în Tratatul de pace de la București din 16 mai 1812.

Cei 52 de participanți ai adunării din 22 iunie 1812, prezidată de mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni au decis delegarea a trei reprezentanți, și anume: spătarul D. Bucșăneanu, I.M. Sturdza și banul D.C. Râșcan, toți cu o anumită experiență în administrarea Principatului Moldova. Delegarea reprezentanților elitei locale la Curte reprezintă un element esențial al procesului de acordare a drepturilor de autonomie, or, anume în cadrul unor astfel de ceremonii era declarată voința monarhului, fiind în același timp o ocazie bună de expunere a solicitărilor din partea elitei locale. De menționat, că vizita se desfășura în contextul escaladării conflictului între Hartingh și nobilimea locală, ultima sperând să găsească suport la Curte. Probabil din acest considerent nobilii au ales ca adunarea să fie prezidată de Gavriil Bănulescu-Bodoni, persoană de încredere a autorităților centrale și un intermediar al dialogului între nobilime și funcționarii ruși de la Chișinău.

În același timp, materialele de arhivă arată că, nici corporația nobiliară locală nu reprezenta o structură monolit în intenții și fapte, iar organizarea vizitei la Sankt Petersburg a demonstrat pe deplin acest fapt. În condițiile lipsei unor mijloace publice de finanțare, nobilimea a căutat soluții pentru identificarea a 5 mii de cervontsy (monede de aur cu nominalul de 5 sau 10 ruble) care urmau a fi distribuiți printre nobili și cler proporțional veniturilor acestora. Numeroase plângeri ale unor nobili cu privire la repartizarea și colectarea greșită a sumelor de bani pot fi găsite în Fondul 88 al Arhivei Naționale. Neînțelegerile în cadrul nobilimii locale au recidivat într-un conflict deschis în cadrul primelor alegeri nobiliare din 1818.

Relatări cu privire la încheierea cu succes a vizitei celor trei nobili basarabeni din 27 iunie 1814 găsim în adresa ministrului poliției Veazmitinov către Gavriil Bănulescu-Bodoni. O altă dovadă a producerii efectului scontat de nobilii basarabeni sunt solicitările ulterioare de a repeta astfel de vizite. În pofida lipsei unei Cărți Genealogice, către anul 1814, putem constata faptul că, instituția nobiliară din Basarabia se prefigura, iar drept confirmare a acestui fapt servește acceptul împăratului de a primi delegația nobililor basarabeni la 22 iunie a aceluiași an.

Disciplinarea societății nobiliare basarabene în secolul al XIX-lea prin intermediul presei

Cristina GHERASIM

Disciplinarea reprezintă fenomenul care a însemnat punerea în operă a unui dispozitiv complex de reorganizare, disciplinare și educare a emoțiilor, moravurilor, valorilor și comportamentelor oamenilor și a avut un rol important în dezvoltarea civilizației europene. Aceasta reprezintă, în general, un șir de activități succesive ale regilor, ale statului, ale altor instanțe, precum biserica și școala, îndreptate pentru a controla, a disciplina și educa, a dresa social populațiile continentului european.

Un cadru propice de disciplinare al societății nobiliare din Basarabia a fost realizat prin intermediul presei. În acest proces identificăm două etape. Pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea este specifică răspândirea pe teritoriul Basarabiei a ziarelor și revistelor publicate în Imperiul Rus, cum ar fi *Русский Инвалид / Russkij Invalid, Военные Ведомости / Военные Ведомости, Художественная газета / Hudojestvennaja gazeta (1841), Одесские Ведомости / Odesskie vedomosti, revista Маяк / Majak*.

A doua etapă, considerăm, că începe odată cu publicarea ziarului de circulație zonală *Бессарабские Региональные / Губернские Ведомости*. În aceste ziare nobilimea își demonstra supușenia față de administrația țaristă. De exemplu, odată cu promulgarea *Manifestului din 18 februarie 1855* (care se referă la decesul lui Nicolae I și venirea la domnie a lui Alexandru al II-lea), nobilimea basarabeană își demonstrează credința. Balș, mareșalul regional al nobilimii menționa că nobilimea din Basarabia, care a trecut în supunerea lui Alexandru I, este formată acum practic din acele neamuri care pe timpul lui Petru I, la venirea armatelor ruse în Moldova, primele au trecut sub stindardul/drapelul Rusiei.

La fel și administrația țaristă publica diverse ordine, manifeste prin care mulțimea nobilii basarabeni pentru acțiunile întreprinse de aceștia întru susținerea țarului și a poporului rus. De exemplu, nobilii au participat la concertul de binefacere organizat de Pensionul privat pentru fete al domnișoarei Rizo, au renunțat la vizitele și banchetele organizate cu ocazia sărbă-

torilor de iarnă (Nașterea Domnului și Anul Nou), au donat sume considerabile de bani, întru susținerea participațiilor la războiul Crimeei etc.

Astfel, prin intermediul presei administrația țaristă a tins să promoveze și să impună anumite modele prin care să „disciplineze” societatea nobiliară din Basarabia.

Epidemiile și epizootiile – impedimente în dezvoltarea comerțului în Basarabia (1812-1856)

Andrei EMILCIUC

În comunicarea de față ne propunem să analizăm impactul pe care îl aveau epidemiile și epizootiile asupra dezvoltării comerțului în Basarabia. Sunt analizate dispozițiile și măsurile organelor imperiale și locale în privința limitării mobilității negustorilor și funcționării prăvăliilor și altor unități de comerț în orașele cuprinse de epidemii, creșterii perioadei de trecere a procedurilor de carantină a mărfurilor și negustorilor în oficiile sanitaro-vamale ale provinciei, creșterii numărului acestor oficii dar și limitării numărului acelor deschise pentru importul de mărfuri, interzicerii importului anumitor categorii de mărfuri, dar și alte măsuri restrictive. Restricțiile impuse în perioadele de epidemie aveau consecințe grave asupra negustorilor, dar îndeosebi asupra târgoveților. Pentru redresarea situației acestora, autoritățile imperiale acceptau a-i scuti de taxe și impozite pentru anumite perioade.

De regulă, epidemiile de ciumă și holeră izbucneau în perioadele de război, sau după finisarea acțiunilor militare și reîntoarcerea armatelor ruse în hotarele Imperiului Rus. În aceste perioade, controlul asupra comerțului exterior și în privința măsurilor sanitare era acordat în totalitate comandanților supremi ai armatelor dunărene. Acțiunile acestora, în vederea limitării posibilității de pătrundere a molimei, erau mult mai stricte decât chiar se impunea, din simplu motiv, că vizau și asigurarea proviziilor militarilor la prețuri mici. În perioadele de pace, pentru a-și apăra hotarele de pătrunderea molimei și a minimiza efectele negative asupra comerțului, guvernul de la Sankt Petersburg a creat o rețea de agenți în principalele porturi de la Marea Neagră și de la Marea Mediteraneană, care trebuiau să anunțe orice situații epidemiologice. De asemenea, după încheierea Păcii de la Adrianopol în 1829, a fost susținută ideea creării unei linii sanitaro-vamale moderne în Principatele Române, pentru a ține mai departe de hotarele sale zonele de epidemie.

Deopotrivă cu epidemiile o problemă importantă pentru comerț o reprezentau epizootiile. Spre exemplu, epizootiile din 1844-1846, 1848 și 1852

au afectat comerțul cu vite, atât prin decesul a peste jumătate din șeptel, cât, mai ales, prin carantina de trei săptămâni, instituită de austrieci, care s-a resimțit din plin la iarmaroacele din Bălți. Exportul a fost nevoit de a fi redirecționat spre Varșovia, în Regatul Poloniei, aflat sub stăpânire rusă, în căutarea căilor ocolitoare spre piețele de desfacere.

Conceptul de popor și națiune în scrierile istoricului-slavist A.F. Hilferding

Ion EREMIĂ

Alexandru F. Hilferding (А.Ф. Гильфердинг) (2/14.07.1831 - 20.06/2.07.1872), a fost unul dintre remarcabilii istoricii-slaviști din Rusia în secolul al XIX-lea, un slaveanofil convins, ideolog și teoretician al panslavismului. După absolvirea Facultății de istorie și filologie a Universității din Moscova (1852) el este angajat la serviciu în Ministerul Afacerilor Externe al Rusiei, dar reușește să susțină teza de magistrat în domeniul lingvisticii slave (1853). În anii 1856-1858, Alexandru F. Hilferding a ocupat postul de consul general al Rusiei la Saraevo (Bosnia). Alexandru F. Hilferding a fost unul dintre primii slaviști, care a realizat câteva călătorii pe teritoriile slavilor de la sud de Dunăre, aflați sub dominația Imperiului Otoman. Datele culese în timpul acestora au stat la baza unor publicații solide, cum au fost *Bosnia, Herțegovina și Serbia Veche* și, de asemenea, *Bosnia la începutul anului 1858*. În expunerea opiniilor sale despre populație, Alexandru F. Hilferding utiliza termenii popor, poporație, națiune, naționalitate, neam. Spre exemplu, polonezii erau și naționalitate (национальность), și națiune (нация), și popor (народ), și neam (польским племенем). De asemenea, ungurii sau maghiarii erau popor (народ), poporație (народность), națiune (нации). Suedezii apar desemnați ca naționalitate (национальность), nemți – ca naționalitate (национальность), ca popor (народ), ca poporație (народность), slavii, rușii și românii – ca poporație (народность), sârbii sunt desemnați și ca popor (народ), dar și ca neam (племени), bulgarii – ca neam (племени). Așadar, slavistul Alexandru F. Hilferding utiliza toți acești termeni, numiți mai sus, în calitate de sinonime, de termeni interschimbabili, fără a face vreo deosebire calitativă a sensurilor exprimate de aceștia. Un interes deosebit pentru noi prezintă și înțelegerea de către autor a dihotomiei român/moldovean. Scriind despre prezența altor popoare în componența armatei austriece, pe timp de pace la mijlocul secolului al XIX-lea, Alexandru F. Hilferding îi menționează pe nemți, italieni, români sau moldoveni (румынов или молдаван) și pe maghiari sau unguri (мадьяр или венгров). Așadar, după cum autorul nu vedea în „maghiari sau unguri”

două popoare diferite, exact așa și în cazul „români sau moldoveni”, Alexandru F. Hilferding nu subînțelegea două popoare diferite.

Referindu-se la populația Bosniei de la mijlocul secolului al XIX-lea, Alexandru F. Hilferding scria că ea este alcătuită, așa cum se înțelege acolo, dar și conform recunoașterii oficiale, din *trei popoare* (*три народа* - subl. A.H.), care aparțin aceluiași *neam* (*племени*) al sârbilor și vorbesc aceeași limbă. Aceste popoare sunt **turcii**, adică musulmanii, explică Alexandru F. Hilferding; **latinii**, numiți altfel Krșteni sau disprețuitor Șokți (croat. *šokci*, sârb. *шокци*), adică catolicii, explica autorul; **sârbii**, numiți altfel rișteni, adică creștini, disprețuitor *vlahi*, adică ortodocși (*православные*), explica el. Într-o notă de subsol Alexandru F. Hilferding mai face o explicație, anume că ortodocșii sunt numiți de către catolici *vlahi*, iar musulmanii alătură acest nume către creștinii-raiale de ambele confesiuni, de altfel, conchide autorul, se pare, prioritar, de asemenea față de ortodocși. În Herțegovina, mai afirmă Alexandru F. Hilferding, catolicii îi mai numesc disprețuitor pe ortodocși *Kudrovi*, poreclă pe care el nu a auzit-o în Bosnia. Din toate acestea reiese limpede că pentru Alexandru F. Hilferding „poporul” din Bosnia era un colectiv religios, identificarea locuitorilor făcându-se după criteriul credinței sau al confesiunii religioase. Noțiune de „popor”, nu are un conținut etnic, ci unul religios. Chiar și în cazul sârbilor, denumirea etnică de sârbi s-a transformat într-un termen echivalent cu termenul creștin. Cu toate că era de credință ortodoxă, Alexandru F. Hilferding nu s-a lămurit și într-o altă problemă importantă – problema *vlahilor*, nume care ar fi fost doar un nume disprețuitor pentru creștini.

Un aristocrat liberal la cârma Basarabiei: principele S.D. Urusov

Virgil PÂSLARIUC

Serghei Dimitrievici Urusov (1862-1937), descendent dintr-o familie princiară, cu rădăcini tătărești, a fost unul din reprezentanții de vază al curentului liberal moderat rus de la cumpăna secolelor XIX și XX. Pentru el, problemele drepturilor și libertăților individuale, al supremației legilor și principiului statului de drept, nu erau simple abstracții declarative, dar valori pentru care a avut de plătit atât în timpul regimului țarist, cât și al celui sovietic (pentru convingerile sale declarate a făcut pușcărie atât sub unii, cât și sub alții). Această latură l-a caracterizat și în timpul scurtei sale șederi în funcția de guvernator al Basarabiei într-o perioadă extrem de dificilă, marcată de pogromul evreiesc din 1903. În comunicarea de față, în baza memoriilor principelui, dar și literaturii de ultimă oră, se face o analiză a concepțiilor și viziunilor sale politice, care pot permite la o mai bună înțelegere a activității sale în funcția de guvernator al Basarabiei în una dintre cele mai dificile perioade din istoria provinciei.

Emigrația populației din Basarabia în Caucaz, Siberia și Extremul Orient (sfârșitul secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea) reflectată în istoriografia sovietică (1945-1990)

Viorel BOLDUMA

Interesul pentru istoria Basarabiei, în general, precum și pentru problemele majore ce țin de politica social-economică a țarismului, a fost pe ordinea de zi din momentul anexării provinciei în 1812.

Problema *Emigrației populației din Basarabia în Caucaz, Siberia și Extremul Orient* în perioada de timp cercetată a fost elucidată tangențial în literatura de specialitate din Republica Moldova.

Probleme legate de cauzele, contextul și consecințele emigrației populației din Basarabia în Caucaz, Siberia și Extremul Orient au o tangență directă de înțelegerea subiectelor legate de aplicarea în Basarabia a reformei agrare din 1868 și efectele ei.

În acest context, vom analiza principalele lucrări în care, direct sau indirect, este analizată tema în cauză. Astfel, cercetătorii Ya.S. Grosul și I.G. Budac au avut o preocupare specială și constantă pentru problemele de ordin social-economic din Basarabia, în sec. al XIX-lea - începutul sec. al XX-lea. Autorii au cercetat unele aspecte ale temei abordate în prezenta lucrare, în special: reformele liberale din anii '60-'70 ai sec. al XIX-lea, evoluția economică a provinciei în perioada de după reformă și, tangențial, unele procese sociale de la finele secolului. În baza documentelor de arhivă și a statisticii, ei au încercat să determine în ce măsură procesele social-economice din Basarabia au influențat asupra anumitor categorii de populație din provincie, constatând că reformele din anii '60-'70 ai sec. al XIX-lea au avut repercusiuni directe asupra situației populației rurale din Basarabia.

Un studiu important, consacrat populației Basarabiei și Transnistriei în sec. al XIX-lea, a fost elaborat de etnologul și istoricul V. Zelenciuc. În baza unui bogat material factologic autorul analizează dinamica populației, procesele demografice: mortalitatea și natalitatea, factorii care au determinat creșterea sau micșorarea numărului populației, componența etnică și socială a populației. Cercetătorul a acordat un loc aparte procesului migrator,

stabilind că au existat două forme de migrațiuni: *internă* – în interiorul provinciei și *externă* – din Basarabia în alte regiuni și gubernii ale Imperiului Rus, și invers – din alte gubernii ale imperiului în Basarabia. Cu toate acestea autorul nu a indicat cauzele și consecințele acestui proces, principalele categorii sociale din mediul rural implicate în emigrare, esența politicii de colonizare întreprinsă de autoritățile țariste, care a încurajat exodul populației din Basarabia prin intermediul legislației migraționiste și facilități promise migratorilor basarabeni și atragerea, în același timp, a unui flux de etnii străine în teritoriul dintre Prut și Nistru.

În anul 1980 este editată lucrarea lui D. Șemeakov, consacrată istoriei Basarabiei la începutul secolului al XX-lea. Cu toate că problemele abordate de cercetător – proprietatea funciară, reforma lui Stolîpin și consecințele acesteia asupra diferitor categorii sociale, fluctuațiile de populație în provincie, etc. se referă la începutul sec. al XX-lea, fiind abordate tendențios, de pe pozițiile teoriei marxiste, putem depista unele informații prețioase (mai ales de ordin statistic), referitoare la problema repartiției proprietății funciare, emigrării populației, nivelului asigurării țăranilor cu inventar agricol și forță de tracțiune în ultima treime a sec. al XIX-lea - începutul sec. al XX-lea.

Cercetările semnate de istoricii sovietici au fost adunate și sintetizate în lucrarea colectivă *Istoria RSS Moldovenești*, apărută în 1984, în care un capitolul special este consacrat reformei agrare și perioadei de după implementarea reformei în provincie, în care se evidențiază etapele realizării reformei agrare, principalele categorii sociale din Basarabia care au fost împroprietărite și suprafața loturilor primite de acestea, importanța reformei. Autorii au acordat atenție unor procese economice și sociale ce se derulau în provincie, analizând dezvoltarea agriculturii, transformările social-demografice survenite în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Dar autorii nu pun în discuție problema emigrației populației din Basarabia.

În concluzie, putem constata că, un șir întreg de aspecte ale subiectului pus în discuție de noi, au rămas neelucidate (antecedentele și consecințele reformei agrare, procesele sociale din satul basarabean după reformă, etapele și specificul migrațiilor de populație în interiorul și în afara guberniei), necesitând o abordare specială, iar alte aspecte ale problemei în cauză au fost cercetate tendențios (tulburările țăărănești în anii implementării reformei agrare și în perioada post-reformă), sub impactul factorilor ideologici, necesitând o reexaminare, o abordare critică și obiectivă.

Istoria comunității armene din Bălți în a doua jumătate a secolului al XIX-lea - începutul secolului XX

Ion GUMENĂI

Comunitatea armenescă din Bălți este cea care apare printre ultimele pe teritoriul Basarabiei. Însă, în pofida acestui fapt, ea prezintă destul de multe momente importante pentru studierea istoriei comunităților armene de pe întreg teritoriul pruto-nistrean.

Pornind de la aceste considerente, comunicarea de față are drept scop, în primul rând, elucidarea problemei cu privire la apariția acestei comunități etno-confesionale în Bălți, precum și stabilirea apartenenței ei la unul dintre culte: gregorian sau romano-catolic.

Evident că pentru un tablou complet se va aborda și chestiunea legată de continuitatea demografică a armenilor din această localitate, momentul când ei sunt consemnați de către recensămintele timpului, cauzele lipsei datelor pe anumite segmente de timp, precum și cauzele care au condus la o asemenea discrepanță.

Deoarece acest segment reprezenta unul etnico-religios, este evident că unul dintre principalele subiecte care va fi abordat, va fi cel legat de ridicarea lăcașului de cult, care reprezenta centrul vieții cultice și culturale al comunității.

În acest sens va fi dezbătută problema cu privire la aportul adus de către Maria Donakov Focșănean și a testamentului ei, prin care veniturile de pe moșia Reuțel urmau să asigure o serie de cheltuieli de ordin cultural și de binefacere pentru comunitatea armenescă, inclusiv sume pentru construcția unei biserici.

Concomitent va fi pus în discuție și aportul adus de către proprietarul funciar, de origine armeană, Mccrtici Lusahanovici la construcția bisericii armenesti din Bălți.

În paralel, vor fi urmărite și acele demersuri, care au fost necesare din partea Catolicosului tuturor armenilor Mateos pe lângă puterea imperială pe de o parte, și a episcopului eparhiei Nahicevanului și Basarabiei Nerses pe lângă Conducerea gubernială a Basarabiei, pe de alta parte, pentru permisiunea

construcției bisericii armenesti la Bălți. De asemenea, vor fi prezentate și unele date privind începutul construcției, autorul proiectului, denumirea și data sfințirii bisericii.

Credem că prezintă interes și proprietățile, dar și capitalul bănesc de care dispunea biserica armenescă din Bălți în diferite perioade, precum și sursele de proveniență și administrarea acestora.

Târgoveți sau mici-burghezi în Basarabia în secolul al XIX-lea

Valentin TOMULEȚ

După anexarea, în 1812, a Basarabiei la Imperiul Rus o parte din terminologia românească a instituțiilor și categoriilor sociale a fost înlocuită cu cea rusească (cum ar fi spre exemplu: boier – *dvorean*, târgoveț – *mic-burghez* etc.), fapt care a produs în șir de confuzii. Cum procedăm în asemenea condiții, având ca exemplu termenul mic-burghez?

Mic-burghezii erau o categorie socială, formată în cea mai mare parte din mici producători și mici comercianți (cunoscuți în Țările Române ca *târgoveți*), care era răspândită [în Rusia] sub denumirea generică *meșciane* (rus. *мещане*). Ei formau al treilea grup social, după intelectualitate și negustori, conform împărțirii populației urbane din Rusia. Mic-burghezii constituiau un grup social ierarhic inferior din cadrul populației urbane, instituit în Basarabia conform Regulamentului organizării administrative a Basarabiei din 29 aprilie 1818, supus impozitului pe cap de locuitor (capitației), prestațiilor și recrutării; aveau dreptul să se angajeze în calitate de salariați, să practice meșteșugăritul și comerțul cu amănuntul. După anexarea Basarabiei la Rusia, Alexandru Boldur numește simplu această categorie socială *burghezi*.

În documentele de epocă termenul *meșceanin* era identic cu termenul *târgoveț*. Dar, analogia este una pur convențională, deoarece ea se referă la perioada medievală (prin *orașeni* și *târgoveți* se subînțelege locuitorii orașelor și a târgurilor) și nu la cea modernă, în care se afla Basarabia la acel moment. După aplicarea, la 26 septembrie 1830, a Regulamentului ghilldelor, stările sociale burgheze din Basarabia au fost legiferate juridic și includeau negustorii de trei ghilde (burghezia comercială), *mica burghezie* (*мещане*), țărâניה comercială de patru categorii și vânzătorii de două clase. În plus, în scopul organizării activității economice, spirituale și a reglementării repartizării impozitelor și a prestațiilor, orașenii din Basarabia au fost uniți în comunități constituite potrivit principiului social, etnic și religios.

Unii istorici consideră că categoria denumită *meșciane* (așa-zisa stare a III-a, potrivit organizării din timpul Ecaterinei a II-a) ar putea fi, la limită, iden-

tificată cu „mica burghezie”, dacă ținem neapărat să găsim o analogie cu nomenclatorul „clasic” vest-european. Apropierea rămâne, însă, pur convențională și urmează a fi făcută cu prudență, atât timp cât criteriile de diferențiere a grupului erau altele în Rusia decât pe continent. Dacă în restul Europei toți cei ce se reuneau sub emblema micii burghezii aveau un statut identic sau asemănător și promovau, în general, aceleași ocupații, într-o cu totul altă limită se înfățișau lucrurile în Imperiul țarist, unde această stare socială era extrem de eterogenă prin proveniență. Șerbi eliberați, mici negustori, țărani liberi, cler mărunț, militari reformați, evrei convertiți etc. – toți aceștia constituiau o componentă diversă și fluctuantă, niciodată unificată prin ocupații, statut și interese comune.

În pofida acestui fapt, procesul de includere forțată a Basarabiei în sistemul economic și politic al Imperiul Rus s-a răsfrânt direct asupra instituțiilor și categoriilor sociale, care au luat nuanțare rusească și de care suntem nevoiți să ținem cont în cercetarea istorică.

ISTORIE CONTEMPORANĂ

Instituțiile de învățământ evreiești din Basarabia în primii ani după Unire (1918-1920)

Vlada GHERMAN

Procesul de consolidare al conștiinței naționale românești, în cadrul Statului Național Unitar Român, a fost inițiat prin unificarea și centralizarea sistemelor de învățământ din provinciile unite. Însă, obiectivele politice ale liberalilor români s-au ciocnit de revendicările minorităților, privind păstrarea autonomiei școlare și culturale a minorităților.

În Basarabia țaristă, din anul 1840, oficial au fost lichidate școlile confessionale evreiești și s-au înființat școlile laice și de stat. Astfel, comunitatea evreiască basarabeană, care alcătuiă 11,8% din totalul populației provinciei, a deschis 27 de școli până în anul 1903, inclusiv 25 private și 2 publice.

Către anul 1918, majoritatea școlilor evreiești, existente în perioada țaristă, au fost închise sau reorganizate. Sistemul de învățământ al minorităților basarabene se restructurează printr-un șir de decrete regale și proiecte educaționale. La data de 17/30 august 1918, este publicat „*Proiectul relativ la organizarea gimnaziilor în Basarabia*”, care prevedea dispoziții în baza cărora funcționau și școlile evreiești din Basarabia. Astfel, evreii au primit dreptul de a-și instrui copii în limba națională sau de stat, în instituția de învățământ în care doreau. Programul de studii pentru școlile minorităților prevedea, inclusiv obligativitatea studierii limbii române în clasele pregătitoare și primare. Introducerea studierii limbii române în școlile minorităților a constituit mecanismul de bază al procesului „românizării sistemului de învățământ” din Basarabia.

Reprezentând în anul 1918 – 10,2% din totalul populației provinciei, evreii basarabeni au creat o rețea de instituții de învățământ alcătuită din două

tipuri de școli: publice (întreținute de stat) și particulare (întreținute de societăți culturale). Astfel, în anul 1918 în Basarabia activau 104 de școli evreiești, din care 76 private și 28 publice. Activitatea școlilor evreiești particulare a fost susținută de diaspora evreiască din străinătate, reprezentată de organizația „Tarbut”, fapt care a mărit de trei ori numărul acestor instituții comparativ cu perioada țaristă. Pe măsura creării capacităților de învățământ românești, cele evreiești urmau calea românizării sau erau închise. Cu alte cuvinte, către anul 1920, în toate școlile publice evreiești, începând cu clasa a treia, toate materiile, exceptând limba ebraică și religia, erau predate în română, fapt care a marcat românizarea tuturor școlilor publice evreiești. Totodată, în Basarabia își continuă activitatea 30 de școli particulare evreiești, cu predare în ebraică sau idiș, restul instituțiilor particulare fiind românizate.

Constituirea noului sistem de învățământ evreiesc a întâmpinat un șir de greutăți. Una dintre ele a fost lipsa cadrelor didactice pentru școli evreiești, majoritatea profesorilor evrei dețineau doar pregătire religioasă. Acest fapt nu se încadra în noul sistem de învățământ, unde dreptul la activitate îl dețineau doar profesorii calificați. Astfel, în anul 1918, Comisiunea Școlară moldovenească cu ajutorul lectorilor delegați din Vechiul Regat, organizează la Chișinău cursuri pedagogice pentru profesori basarabeni din diferite județe. Cursiștii au fost grupați în 11 grupe, dintre care cinci grupe de înaintați și trei grupe de începători, în care se aflau mulți reprezentanți ai minorităților din Basarabia. Prin urmare, mulți cursiști au însușit cunoștințe de bază în domeniul limbii și literaturii române, istoriei și tradiției neamului românesc, fiind instruiți conform cerințelor programului național al românizării cadrelor didactice minoritare.

A doua dificultate și cea mai importantă din punct de vedere didactic, care a apărut în urma constituirii școlilor evreiești, a fost „dilema lingvistică”. Astfel, o parte a profesorilor evrei s-au pronunțat pentru așa-zisul „jargon modern” (numit idiș), restul au susținut predarea în școli în vechea ebraică. Urmarea celor relatate supra, problema existentă a tipăririi și elaborării lucrărilor didactice evreiești a suferit o amânare explicabilă și păgubitoare dezvoltării firești a învățământului evreiesc.

În consecință, proiectele inițiate de către Statul Român în domeniul învățământului urmăreau scopul românizării. Astfel, în anul 1920 își continuă activitatea doar 30 de școli private din cele 104 școli evreiești care au activat

în anul 1918. Anul 1920 pare să indice îndreptarea către școlile românești, reversul fenomenului din 1918, când școlile românești rămăseseră pustii în vreme ce elevii se înghesuiau la școlile minorităților.

Scăderea numărului școlilor particulare și românizarea totală a școlilor publice evreiești confirmă faptul că Statul Român nu a avut drept scop păstrarea identității etnice a evreilor din Basarabia.

Activitatea asociației culturale ASTRA la Chișinău și Orhei în perioada interbelică

Vasile CREȚU

Un rol important în dezvoltarea învățământului primar și secundar în Basarabia l-a avut „Asociația Transilvană pentru literatura română și cultura Poporului Român” (ASTRA). Unirea Basarabiei cu România a însemnat și extinderea activității unor instituții culturale, economice și politice în provincie. Printre acestea s-a aflat și ASTRA, înființată la Sibiu în 1861.

La 30 octombrie 1926, în Basarabia a sosit o delegație în frunte cu ministrul Instrucțiunii Publice Vasile Goldiș, pentru inaugurarea la Chișinău a unei secțiuni a Societății Culturale ASTRA. Din această delegație mai făcea parte Onisifor Ghibu, care deținea funcția de Comisar General al ASTREI în Basarabia, profesorul Negrescu, Pan Halippa, preotul Popovici, rectorul Seminarului Teologic ș.a.

Conform documentului de arhivă, la 16.00 a avut loc solemnitatea inaugurării secției ASTRA în localul din bulevardul Alexandru cel Bun. La această inaugurare au vorbit ministrul Goldiș, arhiepiscopul Gurie Grossu, O. Ghibu, P. Halippa. Cuvântările au avut ca subiect „însemnătatea zilei și foloasele ce românismul le va avea prin această asociație”. A doua zi, delegația în frunte cu ministrul Goldiș s-a deplasat la Orhei, unde a „luat parte la serbarea” ASTREI. Conform notei șefului serviciului de Siguranță Orhei, cu primul automobil a sosit arhiepiscopul Gurie, însoțit de un preot din comuna Peresecina. În al doilea automobil „a sosit dl ministru Goldiș, însoțit de dl profesor și senator O. Ghibu”. În fața catedralei au fost întâmpinați de locuitorii orașului, funcționarii publici în frunte cu prefectul județului. Ministrul Goldiș a fost întâmpinat cu pâine și sare, arătându-i „dragostea ce o poartă populația” și se simte „mulțumit sufletește ... și este convins că și în Basarabia oamenii sunt pătrunși de aceleași idei și sentimente cu cei de peste Prut, arătând mulțumire ce o au sub administrația românească și pe care n-o aveau la Ruși”. După oficierea Te-Deumului în biserică, a luat cuvântul dl ministru Goldiș, care deținea și funcția de președinte al societății ASTRA, menționând că „a luptat și va lupta mereu spre binele și fericirea neamului Românesc”. A mai vorbit și senatorul O. Ghibu, arătând scopul

„venirii în localitatea Orhei a asociației ASTRA”. La sfârșitul acestei întâlniri, oaspeții au donat din partea asociației ASTRA primăriilor comunelor Olișcani, Cobâlca (actualmente Codreanca - *n.a.*), Bravicea, Chiperceni și Ciocâlteni „cinci biblioteci cu tot cu inventar, rugând pe delegați să lupte pentru mărirea lor prin ajutoarele ce dâșii le vor da”. De asemenea, au mai fost împărțite cărți, ziare și prin alte localități din raza județului.

În 1927, în Basarabia activau deja circa 14 secții, fiind creat un Comitet al ASTREI, alcătuit din 31 persoane, lăsându-se patru locuri libere, care se vor completa prin cooptare: arhiepiscopul Gurie Grosu, I. Inculeț, I. Pelivan, P. Halippa, Gh. Pântea, primarul mun. Chișinău, L.T. Boga, profesor, directorul Arhivelor Statului, secția Chișinău, dna E. Alistar, directoarea Școlii Eparhiale de Fete, Liviu Marian, director al Liceului B.P. Hasdeu, Ion Macovei, directorul Liceului Al. Donici ș.a. Aceste secții organizau conferințe, cursuri serale pentru adulți, creau biblioteci, difuzau literatură, inclusiv manuale pentru școlile primare și secundare.

Al Doilea Război Mondial după 80 de ani de la declanșare. Germania nazistă și Uniunea Sovietică. Aspecte comparative

Anatolie POVESTCA

Al Doilea Război Mondial continuă să formeze obiectul discuțiilor. Despre el s-a scris și s-a vorbit mult, s-ar părea la prima vedere, că s-au epuizat subiectele de cercetare, temele de discuție. Al Doilea Război Mondial a însemnat o intensificare fără precedent a violenței, a distrugerilor uriașe și o mobilizare nemaîntâlnită a resurselor părților beligerante. A dus la profunde transformări politice, demografice și sociale pe întreg continentul european. Începe la 1 septembrie 1939 prin invadarea Poloniei de către Germania nazistă. Franța și Anglia cer Germaniei încetarea operațiilor militare, primind refuz pe 3 septembrie 1939, declară război Germaniei, însă nu desfășoară acțiuni militare, acesta fiind cunoscut în istorie ca „*război straniu*”. URSS se alătură Germaniei la 17 septembrie 1939, contribuind la distrugerea Poloniei ca stat și radierea ei de pe harta politică a lumii. Aceasta este data neoficiala a intrării Uniunii Sovietice în război, însă nu de partea coaliției anti-germane, ci în alianță cu Germania nazistă. În intervalul 1 septembrie 1939 - 22 iunie 1941, se considera că Uniunea Sovietică a promovat o politică de neutralitate. URSS motivează „*neutralitatea*” sa prin faptul că nu au existat declarații de război în situațiile când transmitea țărilor baltice note ultimative, prin care își impune instalarea de baze militare sovietice și anexarea acestor state în iunie 1940, și, notele ultimative remise României în zilele de 26-28 iunie 1940, cu anexarea teritoriului Basarabiei, al Nordului Bucovinei și a ținutului Herța. Neutră fiind, URSS pe 30 noiembrie 1939 declanșează operații militare contra Finlandei. Războiul sovieto-finlandez a durat până pe 13 martie 1940. Respectând această logică, Germania nazistă a fost la fel de neutră atunci când a invadat Danemarca și Norvegia pe 9 aprilie 1940. În ambele cazuri s-au produs distrugereri materiale și au fost înregistrate pierderi de vieți omenești. Acțiunile demonstrează, că faptele întreprinse de URSS au fost identice cu cele întreprinse de Germania, însă vinovată s-ar face de declanșarea conflictului doar Germania nazistă. Conform istoriografiei sovietice URSS participă la cel de-al Doilea Război Mondial din 22 iunie 1941, atunci când Germania declară război

URSS, cunoscut drept Marele Război pentru Apărarea Patriei. Paradoxal, însă, conform acestor afirmații, soldații germani și polonezi decedați în septembrie 1939, au participat la operațiile militare din cadrul celui de-al Doilea Război Mondial, pe când soldații sovietici și polonezi decedați în Polonia, nu au participat la operațiile militare din cadrul aceluiași război. După Primului Război Mondial, atât Germania, cât și Uniunea Sovietică erau izolate din punct de vedere diplomatic. Germania trebuia să cedeze o parte din teritoriile sale, obligată să accepte demobilizarea, dezarmarea armatei în scopul demilitarizării. La Conferința de Pace de la Paris, URSS nici nu a fost invitată din cauza noului său curs de dezvoltare. Rusia ieșise din război, cedase teritorii Puterilor Centrale, prin Pacea de la Brest-Litovsk. După război ele au trecut sub controlul statelor independente nou formate: Polonia, Finlanda, Lituania, Letonia, Estonia și România. Din rațiuni politice, Germania și Uniunea Sovietică, rupte din contextul vieții politice și economice de Europa, fac front comun, semnând Tratatul de la Rapallo din 1922. Tratatul a fost important pentru Rusia, al cărei guvern sovietic nu fusese recunoscut până atunci de niciun stat. Germania trimitea în URSS ofițeri pentru instruirea armatei. Primea din partea sovieticilor permisiunea să-și antreneze soldații pe teritoriul său. Fiascul politicii franco-britanice de conciliere, politică care urmărea evitarea unui nou război, l-a încurajat pe dictatorul german să devină mai îndrăzneț în acțiunile sale. În Uniunea Sovietică se derulau reformele menite să transforme statul preponderent agrar în unul puternic industrial. După Primul Război Mondial, încercarea comuniștilor germani de preluare a puterii, a fost anihilată de soldații germani demobilizați. În Ungaria ideea expansionistă a lui Bela Kun de instaurare și exportare a orânduirii bolșevice, a fost curmată de intervenția armatei române. Înfrângerea Armatei Roșii de către armata poloneză în Bătălia de la Varșovia, cunoscută drept Miracolul de pe Vistula, a schimbat cursul politicii de instaurare a ideologiei comuniste și de sovietizare a Poloniei, Germaniei și a Europei Occidentale, trecându-se, de la revoluția mondială totală, la revoluția într-o singură țară.

Acțiuni de redresare ale condițiilor de trai întreprinse de către administrarea românească la Odesa (1941-1944)

Radu DAN

După eliberarea Basarabiei și a nordului Bucovinei de către Armata Română, autoritățile române în frunte cu conducătorul statului de atunci, mareșalul Ion Antonescu, fiind în alianță cu Germania hitleristă, au luat decizia de a continua operațiunile militare dincolo de Nistru. Au fost duse bătălii crâncene pentru aceste teritorii, mai ales pentru orașul Odesa, care s-au soldat cu mari pierderi de vieți omenești, precum și materiale pentru România. La 16 octombrie 1941 orașul Odesa a fost cucerit. Partea germană, aliata României, a decis să predea autorităților române spre administrare teritoriul dintre Nistru și Bug, în care intra și orașul Odesa. Preluând acest teritoriu autoritățile române au început să întreprindă acțiuni de redresare a situației.

Chiar din primele clipe administrația românească a numit în funcții-cheie funcționari aduși din România, care trebuiau să se ocupe de buna administrare a orașului, iar funcționarii de specialitate etc. au fost numiți din rândul populației locale. Primar al orașului Odesa a fost numit basarabeanul Gherman Pântea, care era un bun cunoscător al gândirii ruse și care vorbea la perfecție limba rusă, ceea ce îi permitea o socializare directă cu populația. Primele măsuri ale autorităților române au fost curățarea orașului de ruine și de cadavrele animalelor, alimentarea orașului cu apă și aprovizionarea orașului cu produse. Când s-au retras sovieticii au distrus majoritatea fabricilor și uzinelor, au demontat mașinile, utilajele și le-au transportat în teritoriul sovietic. Ce nu au reușit să transporte au aruncat în aer. Au fost distruse depozitele cu produse, sute de cai au fost împușcați și aruncați în mare. Sovieticii au utilizat tactica „de-a nu lăsa nimic dușmanului”, nemi-cind tot în calea lor la retragere.

Cu toate că, autoritățile române s-au instaurat temporar pe aceste teritorii, au reușit totuși să îmbunătățească condițiile de trai ale populației pe vreme de război. Au deschis și reparat bisericile, distruse și închise de sovietici, au deschis școli cu predare în limba localnicilor, teatre, biblioteci, a funcționat chiar și o universitate – Universitatea din Odesa. Au pus în funcțiune uzine

și fabrici, au construit drumuri, au restabilit spitale și au oferit strictul necesar orașenilor.

În ciuda desfășurării operațiunilor militare, administrația românească a îmbunătățit considerabil viața locuitorilor orașului Odesa. Într-un timp record administrația românească a asigurat populația cu strictul necesar și a normalizat viața cotidiană a orașenilor pe timp de război.

„Nu mă consider o victimă a sistemului” (din mărturiile lui Iuri Marin cu privire la deportare)

Maria ZINOVII

La aproape 30 de ani de la prăbușirea Imperiului Sovietic, istoria lagărelor de concentrare din URSS este încă extrem de puțin cunoscută. Spre exemplu, puțini cercetători au urmărit destinul tragic al celor deportați din Basarabia în Siberia, și anume, a celor care nu au revenit niciodată acasă. Iar odată cu trecerea anilor numărul celor care supraviețuiesc scade, ceea ce înseamnă că pierdem o sursă veridică de redare a istoriei.

Unul din copiii, care a fost strămutat de regimul sovietic în ținuturile îndepărtate ale Siberiei este și Iuri Marin, pe care l-am întâlnit în or. Novosibirsk, în cadrul proiectului „Expedițiile Memoriei”. Născut în anul 1935, a fost deportat împreună cu părinții și bunica în noaptea de 12 spre 13 iunie 1941 din or. Soroca. Tatăl acestuia, Alexei Marin, profesor la Colegiul Tehnic Agricol din Soroca, fost deputat în Parlamentul României, a fost separat de membrii familiei și condamnat la 8 ani de detenție în Ivdelag.

Acest studiu de caz l-am realizat în baza unor *izvoare* noi, care permit o mai bună cercetare a problemei și o înțelegere mai profundă a evenimentelor – istoria orală. Datorită interviurilor luate de la cei care au participat la evenimentele date, fenomenul deportărilor poate fi înțeles mai bine, fiindcă multe documente din acea perioadă s-au pierdut, multe au fost distruse, iar altele – falsificate, însă martorii acelor vremuri, reprezintă o sursă extrem de importantă și veridică.

În timpul interviurii, un accent deosebit s-a pus asupra modului de viață pe care l-au avut în locurile îndepărtate, unde au fost duși forțat conaționali noștri, despre munca la care erau siliți, despre faptul cum erau remunerați, cum au reușit să supraviețuiască acelor condiții climaterice, și despre cum și-au petrecut puținul timp liber pe care l-au avut, dacă au petrecut sărbătorile religioase și dacă au vorbit limba maternă departe de casă.

Studiul este completat și cu informații depistate în fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova.

Prizonierii japonezi din Gulag în memoria basarabenilor

Anatol PETRENCU

În august 1945, URSS a declarat război Japoniei. În urma operațiunilor militare, sovieticii au capturat un număr mare de prizonieri japonezi. Astfel, conform datelor oficiale, în urma Operațiunii strategice din Manciuria (9 august - 2 septembrie 1945) au fost luați în prizonierat 593 990 militari japonezi. Au urmat operațiuni militare pe insulele Sahalin și Kurile, soldate cu capturarea a 18 320 și, respectiv – a 60 000 de soldați și ofițeri ai Japoniei. Conducerea URSS a considerat că prizonierii militari japonezi au luptat împotriva Statului sovietic, de aceea pot fi folosiți în interese economice, pe șantierele proprii. Astfel, japonezii au fost trimiși în diverse lagăre de muncă forțată ale Gulagului. Despre situația lor au scris mai mulți autori. Îl vom cita doar pe Alexandr Soljenițin, care expune un episod desfășurat în 1947, în unul din lagărele din Krasnoiarsk (lagărul Revucii), în care au fost aduși 40 de ofițeri japonezi, considerați de sovietici ca fiind „criminali de război” (A. Soljenițin și-a pus întrebarea: ce crime au comis ei față de URSS?). În condițiile geroase, greu de suportat chiar de ruși, japonezii au fost obligați să taie pădure, au fost jefuiți de criminalii de drept comun de haine și de alimente. Ei s-au adresat administrației lagărului, dar în zădar. Atunci au declarat că dacă administrația nu va interveni, dimineața doi ofițeri se vor sinucide (harachiri) și acesta va fi doar începutul.

Sarcina acestui demers este de a studia memoriile basarabenilor, deportați în Siberia, care au fost în aceleași lagăre cu japonezii și ce amintiri le-au lăsat aceștia. Pentru realizarea sarcinii formulate, am consultat toate sursele accesibile și voi prezenta doar două. Este vorba de Alexei Marinat și Vadim Pirogan.

Scriitorul Alexei Marinat a cunoscut ofițeri japonezi, cu care s-a întreținut în lagărele din Siberia, cu unul din ei chiar a construit un depozit de alimente. Iată ce opinie și-a format scriitorul A. Marinat despre japonezi: „... poporul japonez este unic pe glob, unic în felul său prin organizarea socială, prin tradițiile sale vechi și foarte sănătoase, prin disciplina riguroasă a națiunii întregi și prin solidaritatea dintre membrii societății, pe care n-o are nici o națiune în lume. Cel mai mult m-a mirat disciplina care domnea într-

o armată învinsă, izolată, departe de patrie, pusă în condiții neomenești: inferiorii în grade îi salutau pe superiori, ca și cum s-ar fi aflat în garnizoana lor. Un grup de ofițeri care se aflau într-o brigadă cerea de la brigadierul lor să facă norma de lucru pentru general, iar seara să-l aducă acasă pe năsălii, fiindcă așa le dictează conștiința”.

Vadim Pirogan, deportat în Siberia, în lagărul din Taișet, a cunoscut prizonierii japonezi de acolo, în număr de 50 000 de oameni. Memorialistul expune ceea ce văzuse el, despre disciplina autoimpusă de prizonierii de război, despre alimentația lor, despre protestele lor față de administrația sovietică etc.

Partenie Ciopron – un exemplu de fidelitate ortodoxă

Ion DÂMBU

În cadrul preocupărilor noastre științifice am căutat personalități ale Bisericii Ortodoxe Române, care au propovăduit credința în Dumnezeu în confruntarea cu regimul ateu din URSS, dar și mai apoi, după încheierea războiului, în situația în care și în România s-a instaurat un regim comunist-ateu. Este vorba de Partenie Ciopron – personalitate distinsă în confruntarea cu comunismul ateu.

Remarcam că implicarea la nivelul armatei a Bisericii în Campania din Est are loc prin intermediul duhovnicilor militari, atașați marilor unități pentru acoperirea nevoilor spirituale ale ostașilor, organizați într-un corp aparte, așa cum fusese prevăzut în Legea din 20 iulie 1921, promulgată prin Înaltul Decret Regal nr. 3.378, și în Legea și Regulamentul de organizare a clerului militar, promulgată prin Înaltul Decret din 18 iunie 1924, cu privire la primirea în cadrele armatei a preoților activi „de orice rit, pentru necesitățile confesionale și ale dezvoltării sentimentului religios”. Prin aceeași lege era în mod oficial instituit Inspectoratul Clerului Militar, având în frunte un Episcop militar cu sediul stabilit, inițial, în București, apoi, din 1927, la Alba-Iulia. Episcopul era recunoscut prin lege ca având gradul de General de Brigadă, acordat imediat ce se termină ceremonia alegerii și investirii ca Episcop al Armatei.

Biserica, prin activitățile sale misionare susținute în teritoriile recuperate de armata română după trecerea Nistrului, în august 1941, legitima – prin Episcopia Armatei, aflată sub conducerea lui Partenie Ciopron (1937-1948), planul activităților misionare militare. Fără îndoială, cel mai prodigios și mai reprezentativ Episcop al Armatei a fost Partenie Ciopron, o personalitate complexă și completă am putea spune, pentru multitudinea însușirilor fizice, intelectuale și morale cu care a fost înzestrat și pe care le-a dăruit cu folos Bisericii și neamului. S-a născut la 30 septembrie 1896 în satul Păltiniș, județul Dorohoi. După clasele primare, ia drumul Iașilor, unde se înscrie la Școala de cântăreți. După Primul Război Mondial, a intrat la *Seminarul Veniamin Costachi* din Iași, pe care-l termină în 1929, apoi se înscrie la Facultatea de Teologie din Cernăuți, unde în 1933 își ia licența.

Pentru seriozitatea morală exemplară, Mitropolitului Pimen Georgescu, i-a acordat rangul de Arhimandrit și misiunea de Exarh al Arhiepiscopiei Iașilor. Urmează cursurile de doctorat, iar în 1937 capătă titlul de doctor în teologie. În temeiul acestor realizări, la 17 iunie 1937, dintr-o listă de mai mulți aspiranți, Arhimandritul Partenie Ciopron a fost ales Episcop al Armatei, la propunerea Ministerului Apărării Naționale, care l-a recomandat Regelui Carol al II-lea, ținând cont de participarea la primul Război Mondial, când a fost grav rănit (29 iulie 1917), în dramaticele bătălii de la Oituz - Cașin.

Episcopul Partenie n-a fost niciodată un om de birou. La 20 iulie 1941 adresa preoților militari activi Ordinul circular nr. 35, în care li se reamintea acestora sarcinile de îndeplinit pe front, alături de unitățile combătătoare. Concomitent cu inspectarea trupelor pe câmpul de luptă, își dădea silința să retrezească sentimentul credinței în sufletele enoriașilor, căroro după revoluția bolșevică din 1917, li s-au închis bisericile, le-au fost izgoniți preoții și li s-a confiscat dreptul la credință. În plan administrativ a pus la punct toate rămănerile în urmă de la Catedrala Reîntregirii, iar cu deosebit tact și înțelepciune a condus misiunea de reîncreștinare ortodoxă în spațiul eliberat și a reușit să mențină instituția clerului militar în dramatica perioadă de după 23 august 1944, până la 22 august 1948.

Atitudinea statului sovietic față de culte reflectată în legislația statului

Nicolae FUȘTEI

Formarea legislației sovietice a fost influențată de doi factori politico-juridici de dezvoltare a statelor europene.

1) modernizarea practică a statelor în sec. XVIII-XX, în direcția dobândirii și păstrării independenței statelor de influența omniprezentă a organizațiilor religioase. Această separare a statelor de organizațiile religioase a început ca o reacție a elitelor conducătoare la implicarea Bisericii romano-catolice în treburile suverane ale statelor;

2) procesele sociale îndreptate spre eliberarea personalității de impunerea obligatorie de către state sau alte instituții sociale a religiilor obligatorii, eliberarea omului de sub tutela dictatorială a statului în sfera vieții spirituale și asigurarea libertății de credință a omului.

Acești factori deveniseră baza ideologică pentru reformarea relațiilor stat-biserică în multe țări din Europa. La 10 martie 1873, în timpul discutării Constituției Prusiei, Bismarck declara: „[...] nu este vorba despre lupta între credință și necredință, ci despre o luptă veche lungă..., lupta pentru dominație între puterea regală și cea spirituală... Este necesar să fie determinat hotarul dominației clerului și a puterii împărătești, acest hotar trebuie marcat astfel încât statul să poată exista independent, deoarece în această lume el trebuie să dețină puterea și dominația”.

În același timp se inițiază mișcări în favoarea separării cultelor religioase de stat. La 9 decembrie 1905, în Franța este adoptată legea despre separarea bisericii de stat.

Nici Rusia nu a fost străină de lupta între cele două puteri.

După preluarea puterii de către bolșevici, o perioadă scurtă de timp aceștia nu au întreprins măsuri radicale pentru schimbarea relațiilor dintre stat și biserică.

Sfârșitul acestor relații a fost pus pe data de 23 ianuarie 1918, când Consiliul Comisarilor Poporului adoptă „Decretul cu privire la separarea Bisericii de stat și al școlii de Biserică”.

Prin acest Decret au fost determinate principiile relațiilor dintre statul sovietic și culte.

La hotărârea din anul 1928-1929 are loc o schimbare a cursului statului față de organizațiile religioase. Punctul de plecare în acest sens îl constituie adoptarea hotărârii VĶIK și SNK al RSFSR, din 8 aprilie 1929, „Despre asociațiile religioase”. Această hotărâre include 68 de articole, dedicate problemelor legate de înregistrarea asociațiilor religioase, controlului activității acestora din partea statului, problemelor folosirii fostelor proprietăți bisericești ș.a.

Atitudinea statului sovietic față de culte este reflectată și în Constituția URSS, adoptată la 5 decembrie 1936. Articolul 135 stipulează că apartenența confesională a cetățeanului nu atinge dreptul la vot.

În timpul celui de al Doilea Război Mondial, pentru a obține susținerea statelor occidentale în lupta cu fascismul, statul sovietic admite o anumită „încălzire” a relațiilor sale cu cultele.

Spre sfârșitul existenței URSS a fost adoptată Lega URSS „Despre libertatea conștiinței și organizațiilor religioase” din 1 octombrie 1990.

Legea acorda statut de persoană juridică organizațiilor religioase, permitea participarea acestora la activitatea socială, accesul la mijloacele de informare în masă, la activități filantropice, tot ceea ce până atunci le era interzis asociațiilor religioase. Legea practic venea să schimbe radical relațiile dintre statul sovietic și cultele religioase.

Apostolatul social – miza Patriarhului Justinian Marina pentru Biserica Ortodoxă Română sub regimul comunist

Maria BUȚCU

Imediat după preluarea puterii de către comuniști, s-a lansat o politică bine structurată și strategică prin politici care urmăreau, dacă nu eliminarea definitivă a ortodoxiei, cel puțin reducerea influenței acesteia și transformarea ei într-un instrument de aservire a intereselor politice ale noului regim.

Raportul dintre Biserică și Stat din momentul instaurării comunismului în România, în anul 1944, a fost caracterizat de preluarea modelului coabitării celor două instituții din URSS. Astfel, s-a ales o tactică de subversiune a instituției ecleziastice, care a fost păstrată, în contextul în care era greu de eliminat din cunoștința poporului, însă a fost anexată intereselor partidului, fiind solicitată să sprijine orice demers al acestuia.

Acceptând tradiția bizantină a integrării Bisericii în cadrul cât mai cuprinzător al statului, patriarhul Justinian acreditează ideea unei autonomii a bisericii în raport cu acesta, slujirea binelui și fericirii publice fiind văzută în termenii colaborării libere, *plinind în chip armonios nevoile și interesele Bisericii cu aspirațiile și preocupările statului*, statul fiind principala instituție care coordonează activitatea societății.

Patriarhul Justinian a fost adeptul ideii de a pune biserica în slujba societății, ca o formulă de adaptare și existență a instituției ecleziastice în condițiile unui regim ateu, un fel de *modus vivendi* cu puterea comunistă. Educat în spiritual curentelor culturale interbelice și implicat profund în promovarea rolului social al bisericii, lui Justinian, nu i-a fost dificil pentru a dezvolta o concepție proprie a *apostolatului social*.

În momentul în care și-a elaborat strategia, Patriarhul era conștient că Biserica Ortodoxă Română avea numeroase puncte slabe: lipsa unor resurse financiare proprii, absența unor structuri organizaționale și instituționale (școli, spitale, organizații de caritate etc.), care să permită o penetrare și o solidarizare a corpului social în jurul bisericii; infiltrarea acesteia de către factorul politic, cel care putea influența nu numai viața economică a bisericii; spiritul politicianist care se infiltrasse în rândurile clerului.

Din aceste considerente, era evident pentru Patriarh că trebuie să ajungă la o înțelegere cu regimul comunist, pentru a împiedica orice formă de eliminare a bisericii sau, mai grav, lichidarea acesteia, în general. Acesta acceptă să devină *colaborator* al puterii comuniste, pentru a evita un conflict deschis cu urmări fatale pentru instituția bisericii. Ceea ce nu a fost pe placul comuniștilor, era faptul că el chiar impunea ideea de colaborare, refuzând să accepte să devină un simplu executant al indicațiilor. Pentru noul patriarh, orice formă de compromis, trebuia să aibă un preț de care să beneficieze și biserica, iar acest lucru și-a găsit expresie în menținerea anumitor drepturi. Spre exemplu, bisericile, în mare parte, au rămas deschise în continuare, s-au putut edita lucrări cu caracter religios, drepturi de care s-au bucurat și celelalte culte.

În această ordine de idei, colaborarea dintre Biserica Ortodoxă și autoritățile comuniste, supunerea clerului față de legile țării erau o necesitate pentru supraviețuirea primei în contextul politic al epocii, deoarece în mod normal, statul comunist și Biserica ar fi trebuit să se excludă reciproc.

Discursurile „programatice”, ținute de Justinian de-a lungul timpului, prezintă o echilibrată între cele două aspecte: grija ca învățătura Bisericii să nu fie compromisă și preocuparea ca liderii comuniști să audă ceea ce voiau iar, fiecare gest de „compromis” ascundea în spatele său perspectiva unui discurs dublu pe care instituția bisericii l-a dezvoltat pentru a supraviețui.

„Dezghetului” hrușciovist și „rezebelul naționalist” al studenților-filologi de la Universitate

Liliana ROTARU

Raportul lui Hrușciov la Congresul al XX-lea a PCUS a reverberat toată societatea sovietică și a stimulat o tendință de contestare a diferitor aspecte ale vieții politice, sociale și culturale în rândul intelectualității sovietice, inclusiv a celei din RSS Moldovenească. Reabilitarea a milioane de victime ale regimului stalinist și dezvăluirea adevăratelor dimensiuni ale abuzurilor și nedreptăților acestui regim au stimulat așteptările intelectualității basarabene spre schimbare. Iar „decada culturii moldovenești” de la București, organizată după moartea lui Stalin, vizitele intelectualilor români în Moldova Sovietică, implicarea autorităților de la Moscova în „reconcilierea” disputelor moldo-române asupra patrimoniului cultural și alte acțiuni în acest sens, au condus la abandonarea tabuurilor legate de România și de cultura românească și au discreditat facțiunea „moldovenistă” și antiromânească a intelectualității din RSS Moldovenească.

Revoluționari din fire, studenții au inițiat acțiuni consonante contextului general de „destindere”. Mai ales că între timp, la specialitatea *Limba și literatura moldovenească*, asigurat de Facultatea de Istorie și Filologie a USM, s-au introdus cursurile *limba și literatura română*, predate de renumitul profesor și critic literar Vasile Coroban. Pe lângă alte stimulente ale românismului studenților-filologi, profesorul Coroban le mai și facilita accesul în biblioteca Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS, unde puteau lectura literatură românească pentru a elabora teze de an, de diplomă etc. dedicate unor personalități ale culturii și literaturii române.

Studenții, care și-au făcut studiile în a doua jumătate a anilor '50 la filologie, au manifestat permanent o rezistență pasivă procesului de rusificare și deznaționalizare, exprimat fie prin faptul că își luau notițele în limba română și cu grafie latină, scriau pe coperta caietelor lor „Trăiască națiunea!”, căutau și lecturau operele literaturii române, alegeau tematicile legate de literatura și cultura românească pentru tezele lor de an și pentru cercetările științifice, „vorbesc despre tovarășii ruși care lucrează în Moldova ca despre ocupanți”, „despre o posibilă alipire a Moldovei la România” etc. Dar

după ușoara deschidere de la sfârșitul anilor '50, o bună parte a studenților filologi, printre care Andronache, V. Badiu, Bătrânul, I. Ababii, Tecuci, F. Cibotaru, Bolduratu și alții, chiar au fost învinuiți de „nașterea naționalismului”. Studenții au revendicat deschis predarea cursurilor în limba română, revizuirea programelor analitice la disciplinele literare prin excluderea „tematicilor străine” literaturii române și includerea mai multor teme care ar ține de literatura și cultura românească, rescrierea „în mod corect” a Istoriei Moldovei în baza lucrărilor istoricilor români, catalogând manualul de istorie a Moldovei sub redacția lui I. Grosul drept o „fantazie”, angajarea administratorilor și profesorilor vorbitori de limbă română la universitate, inclusiv la bibliotecă, realizarea conferințelor științifice și a adunărilor în limba română, recunoașterea valorii culturii și științei românești, oprirea rusificării limbii prin introducerea terminologiei rusești etc.

Autoritățile de stat și de partid, alertate de „naționalismul” studenților de la filologie, au acuzat manifestările de „dispoziții burghezo-naționaliste” și au criticat universitarii pentru că „nu au luat măsurile necesare pentru educarea internaționalistă” a studenților, pe unii, chiar demisionându-i. Iar după Plenara a IX-a a CC al PC al Moldovei din 22-23 septembrie 1959, care a pus în discuție problema „sarcinilor organizației de partid a republicii de consolidarea a activității politice de masă”, „libertății” de expresie, pe care a întrezărit-o intelectualitatea din Moldova Sovietică, i s-a pus capăt.

Repere din biografia academicianului Anatol Kovarski (1904-1974)

Iulia MALCOCI, Ion Valer XENOFONTOV

Anatol Kovarski este unul dintre fondatorii Academiei de Științe a RSS Moldovenești. Savantul a lăsat o amprentă profundă în cercetarea selecției și geneticii plantelor din Moldova sovietică.

Născut în Ucraina, viitorul academician absolvă în 1924 Institutul Agricol „V. Dokuceaev” din Harkov. A activat la Institutul de Mecanizare și Electricitate a Agriculturii din Harkov, la Institutul Agricol din Herson, Institutul Agricol din orașul Frunze, Kirghizia.

În 1944 devine șef al Catedrei de selecție și producere a semințelor a Institutului Agricol „M. Frunze” din Chișinău, concomitent fiind (din 1957) șef al Secției de Genetică a Plantelor a Filialei Moldovenești a AȘ a URSS, ocupând și funcții obștești. În Moldova a pus bazele științifice de ameliorare și producere a semințelor hibride de porumb. Împreună cu colectivul a creat o bogată colecție genetică de specii tradiționale de grâu, porumb, fasole, mazăre, mei, sorg, precum și specii noi de arahide etc., punând bazele creării unui bogat material inițial pentru cercetările ulterioare de genetică, ameliorare și producere a semințelor.

La 1 august 1961 prin Hotărârea Sovietului Suprem al RSSM nr. 325 a fost desemnat în calitate de membru corespondent al AȘ a RSSM, iar în 1965 a fost ales membru titular al aceleiași academii. Despre activitatea lui A. Kovarski cei interesați pot afla din unele surse bibliografice.

A trecut prin momente dramatice ale vieții. Fratele său mai mare, Mihail, a fost împușcat în anii 1930 ca „dușman al poporului”, iar profesorul său P. Podgornâi, numit „lup în piele din oaie”, a fost arestat. A fost denunțat și A. Kovarski, fiind învinuit că a contribuit intenționat la pătrunderea de peste hotare a unor boli de plante. A fost creată o comisie care a demonstrat că bolile depistate la plantele de pe sectoarele experimentale, cercetate de A. Kovarski, nu sunt periculoase și pot fi combătute.

O altă perioadă, deloc simplă, a trăit-o după sesiunea din august 1948 a Academiei de Științe Agricole din Uniunea Sovietică „V.I. Lenin”, la care au

fost blamate școlile agricole avansate, mai ales, cele din domeniul geneticii. În perioada „înfloririi” științei „lâsenkoviene” oamenii de știință proeminenți erau defăimați pe paginile ziarelor. În această privință nu a fost trecut cu vederea nici Institutul Agricol din Chișinău. Doi lectori de la specialitatea „zootehnie” au fost „demascați” și eliberați din funcție, fiindcă nu suficient aminteau la lecții numele lui Lâsenko. Doi studenți restanțieri au prezentat conspectul lor de la lecțiile ținute de A. Kovarski, „demonstrând” că el este „mendeleevist-morganovist”. Și de această dată, totul s-a terminat cu bine.

Discursul legitimant în structurile instituționale de cercetare istorică academică din Moldova sovietică

Demir DRAGNEV, Ion Valer XENOFONTOV

În baza documentelor de arhivă, precum și a istoriografiei contemporane se examinează politica național-culturală a guvernanților țariști în Basarabia după anexarea ei în 1812, îndreptate spre a impune intelectualii locali să accepte un *discurs legitimant* al actului anexionist, bazat pe proslăvirea rolului eliberator al Rusiei de sub „jugul turcesc”.

Se demonstrează că acest discurs a fost preluat de dirigitorii de partid și de stat sovietic, care sub paravanul concepției „prieteniei popoarelor” impuneau legitimarea atât a anexării Basarabiei la Rusia în 1812, cât și la Uniunea Sovietică la 28 iunie 1940. Autorii constată că în scopul promovării discursului legitimant prin intermediul cercetărilor științifice academice în 1940 a fost transferat de la Tiraspol la Chișinău Institutul de Istorie, Economie, Limbă și Literatură, inclus în componența Bazei/Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS (1946/1949) sub denumirea de Institutul de Istorie, Limbă și Literatură, apoi constituit Institutul de Istorie, în calitate de instituție separată (1958) și inclus în componența Academiei de Științe a RSS Moldovenești (1961). În cadrul acestei instituții academice a fost elaborat cursul „Istoria Moldovei” (vol. I, 1951; vol. II, 1955), care a expus concepția unică oficială a istoriei noastre naționale, având la bază legitimația aflării RSS Moldovenească în componența Uniunii Sovietice. Concepția oficială a istoriei Moldovei, elaborată în anii 1950, nu se baza pe un suport științific constituit din studii monografice și materiale documentare referitoare la diferite probleme din istoria națională, iar materialul factologic era selectat tacit și rupt din context din lucrările „istoricilor români burghezi”.

În anii 1960-1980 s-au produs schimbări instituționale în structura organizării interne a Institutului, în funcție de evoluția discursului legitimant sub impactul derulării disputei politico-ideologice sovieto-române.

Unele realizări ale istoricilor de atunci în cercetarea profesională, bazată pe surse documentare, erau ignorate, marginalizate sau restricționate.

Spre sfârșitul anilor '80 ai sec. XX, atunci când ia amploare mișcarea națională, oamenii de cultură și de știință obțin posibilități de a trata istoria națională de pe poziții depolitizate și dezideologizate a realității științifice.

Definiții teoretice privind timpul liber în istoriografia contemporană

Liudmila PONOMARIOV, Angela LISNIC

Transformările din lumea contemporană schimbă raporturile și aspectele vieții cotidiene a diferitor păături și clase sociale. Unul dintre aceste aspecte este legat de timpul liber, care s-a transformat și s-a diversificat în multiplele sale forme de manifestare. Subiectul prezentei cercetării ține de definirea acelor concepte și idei, ce încorporează în sine definiția de *timp liber*. Analiza istoriografiei demonstrează, că această definiție este examinată din perspectiva a mai multor discipline științifice. Subiectul „timp liber” apare în studiile istorice, antropologice, etnografice. Aceste cercetări includ în sine două direcții distinctive: timpul liber propriu-zis și consumul cotidian. Printre primii, care încercă să cerceteze această definiție este istoricul P. Berk care, studiind rezultatele industrializării pentru spațiul european în epoca modernă, susține ideea, că istoria timpului liber este o latură a vieții cotidiene a diferitor păături sociale. Această teză este confirmată și în studiile pionierului „Școlii Analelor” istoricul L. Febvre, care, de asemenea, include în studiile sale timpul liber în viața cotidiană. În istoriografia anilor ‘70 ai secolului XX cercetarea subiectului devine o parte componentă a noii istorii culturale. Printre autorii acestei direcții îl putem numi pe R. Darnton, de la universitatea din Priston, care prin studiul său încearcă să identifice aspectele culturale ale timpului liber. Istoricul englez P. Bailey, scriind despre epoca victoriană, încearcă să găsească diferențe în timpul liber din viața cotidiană a societății britanice din timpul reginei Victoria. Tentativele date fiind continuate de alt istoric englez, P. Borsay. Istoricul olandez A.-K. Ebert, în studiul său, caută să aprofundeze câmpul de cercetare privind timpul liber, care caută să identifice diferențele de percepere a timpului liber a străinului. Șirul cercetărilor preocupați de acest subiect poate fi continuat cu așa nume cum sunt: J. Lowerson, M.A. McQuirter, P. Burke, A. Gurevici, K. Ginzburg, care atribuie acestei arii de cercetare un aspect antropologic. Constatăm, astfel, că preocupați, pe de o parte, în definirea câmpului de cercetare, care pune sub examinare această noțiune, iar pe de altă parte, cercetătorii contemporani caută de identifice metodele prin care se poate examina această definiție. Astfel, metodele de cercetare incluse în aceste studii sunt împrumutate din disciplinele sociale. Totodată, cercetările ce țin de noțiunea de timp liber poartă un caracter interdisciplinar.

Politici de stat în tradițiile și obiceiurile Moldovei sovietice

Rodion RUSNAC

Trecutul sovietic al Moldovei reprezintă un subiect, care provoacă în continuare mediul academic, opinia publică și nu doar, la discuții și analize. Prin reinstaurarea puterii sovietice în Basarabia (Republica Sovietică Socialistă Moldovenească - RSSM), spațiul pruto-nistrean urma să fie scos pentru o perioadă îndelungată din făgașul dezvoltării firești și antrenat forțat în sistemul represiv comunist.

Actualitatea studierii vieții cotidiene în perioada sovietică, rezultă din necesitatea cunoașterii mult mai profunde a realităților cotidiene a oamenilor din mediul rural, aflați în epicentrul unor profunde fenomene și procese politico-ideologice ale statului sovietic. Prin urmare, este important de a evidenția, cum s-au adaptat oamenii din mediul rural, noilor repere valorice și sistemice, impuse *volens-nolens* de autorități.

Prezentul demers științific este dedicat modului în care sistemul sovietic a schimbat viziunea cetățenilor din RSS Moldovenească, în special, din mediul rural, privind obiceiurile tradiționale, festivitățile și ceremoniile specifice băștinașilor, precum și impactul politicilor ideologice asupra tradiționalismului și conservatorismului local moldovenesc.

Consemnăm faptul că, unele tradiții locale erau în contradicție directă cu politicile ideologice de stat. Din această perspectivă, savanții antrenați în serviciul ideologiei oficiale au încercat în fel și chip să demonstreze incompatibilitatea unor sărbători și ceremonii (căsătoria, nașterea, funeraliile, hramul satului) cu ordinea politico-culturală a perioadei.

În acest sens, atestăm faptul că, odată cu instaurarea puterii comuniste, s-au produs schimbări la nivel de tradiții și obiceiuri locale. Începând cu anii '50 ai sec. XX, în fata etnografilor a fost pusă sarcina de a cerceta și de a aprecia de pe poziții marxist-leniniste, cultura și sărbătorile specifice moldovenilor. O deosebită atenție fiind acordată noilor sărbători caracteristice regimului, oficializate de autoritățile sovietice, și adoptării lor de către cetățeni. Astfel, o serie de istorici și etnografi, printre care V. Zelenciuc, L. Loskutova, V. Popovici etc., au cercetat aspecte ale tradițiilor și obiceiurilor locale din

cele mai vechi timpuri până în perioada sovietică, exprimând totodată și viziunea/ poziția oficială a partidului și statului față de anumite ritualuri și ceremonii, care au fost declarate învechite, arhaice, aflate în contradicție cu noile valori propagate în societatea sovietică. Prin urmare, este important de observat în primele decenii ale perioadei sovietice, tendința tot mai deschisă a regimului de a introduce în circuitul social a unor sărbători și tradiții civile noi, în detrimentul celor tradiționale, cu un puternic specific conservator, religios, autohton.

Calea schimbării dictaturii comuniste prin dialogare. Revoluția din 1989 în Ungaria

István BANDI

În toamna anului 1985 János Kádár, aflat la Moscova cu prilejul numirii lui Mihail Gorbaciov în funcția supremă, raporta noului conducător al URSS că în Ungaria opoziția este neînsemnată, și dacă ar fi necesar forțele de ordine ar acționa în forță. M. Gorbaciov, prin formule diplomatice a adus cu tact la cunoștința lui Kádár că îl consideră depășit, reproșându-i totodată lipsa de preocupare față de pregătirea unor cadre capabile să-i urmeze în funcție. În anul 1985 Kádár și regimul său au mai avut de suferit eșecuri. „Rezultatul” la Congresul al XIII-lea al partidului a fost defilarea cadrelor și trecerea în revistă a sloganelor pentru a împiedica soluții eficiente referitoare la criza economică, socială în care se afla țara. Începutul anului următor a fost marcat de două conflicte publice, care au erodat în continuare regimul. Poliția a intervenit dur împotriva ecologiștilor și a reprimat comemorările organizate cu ocazia revoluției din 1848. În 1986, mișcarea de opoziție a organizat o sesiune științifică ocazionată de aniversarea a 30 de ani de la izbucnirea revoluției din 1956. În cadrul simpozionului au fost prezentate comunicări, care analizau în profunzime legitimitatea sistemului kádarian. Al doilea eveniment a fost adunarea generală a Uniunii Scriitorilor, unde participanții s-au împotrivit voinței conducerii de partid și au îndepărtat reprezentanții puterii din funcțiile de conducere. Evenimentele punctate pun în evidență faptul, că tactica partidului de neutralizare a opoziției a eșuat, în schimb, a început „repolitizarea” societății pe scară largă. În mai 1988, deși János Kádár a fost reales în funcția de președinte onorific al Partidului Muncitoresc Socialist Ungar (PMSU), acest gest politic însemna destituirea sa, având în vedere faptul că nu mai avea nicio atribuție. Noul guvern comunist a înaintat rapid parlamentului proiectul legii privind dreptul de asociere. Astfel, începând cu ianuarie 1989 a devenit efectivă libertatea de formare a partidelor politice. Cele mai importante organizații politice s-au asociat, după model polonez, alcătuint așa numita Masă Rotundă a Opoziției. Membrii fondatori au fost: Forumul Democrat Ungar (MDF), Partidul Social-Democrat din Ungaria, Partidul Micilor Agrarieni (FKGP), Partidul Popular Democrat Creștin (KDNP). După trei luni

de negocieri, participanții la masa rotundă națională au căzut de acord cu privire la problemele juridice fundamentale. Pare anacronic, că abia în octombrie 1989 părăseau PMSU acei membri marcanți care luaseră decizia de a continua cariera lor politică în noul cadru pluripartit. Membrii, astfel regrupăți, au creat un nou partid denumit Partidul Socialist Ungar (MSZP). În urma acestui proces ei au devenit proprietari, directori sau manageri ai unor SRL, SA etc. Anul 1990 a găsit cetățenii în febra alegerilor parlamentare. Pe parcursul campaniei electorale au avut loc două evenimente importante. Primul a fost scandalul denumit Duna-gate, declanșat la începutul lunii ianuarie. Atunci ieșise la iveală că departamentul de contrainformații interne al MAI, care se ocupa în principal cu anihilarea opoziției kádăriene, continua să acționeze împotriva noilor partide. Cel de al doilea fapt ținea de suveranitatea Ungariei. Cu numai două săptămâni înaintea alegerilor, cei doi miniștri de externe – ai Ungariei și ai Uniunii Sovietice – au semnat protocolul de retragere al forțelor armate sovietice, staționate timp de 45 de ani pe teritoriul Ungariei. La 25 martie 1990 s-au deschis secțiunile de votare, iar seara era clar că majoritatea alegătorilor au optat pentru debarasarea de trecutul comunist. În mai 1990, un partid național democratic, Forumul Democratic de Centru, își asuma conducerea Ungariei.

Aspectele evoluției raporturilor economice Republica Moldova – Uniunea Europeană (1994-2017). Istoriografia problemei

Adrian ROȘCA

La momentul actual, se poate afirma cu certitudine, că nivelul de studiere al temei respective este unul nesatisfăcător, neexistând, practic, nici o monografie dedicată problemei raporturilor economice Republica Moldova – Uniunea Europeană. Dintre cei care au studiat acest subiect, majoritatea sunt specialiști în domeniul politologiei, relațiilor internaționale sau economiei. Printre lucrările publicate, amintim studiul semnat de Valeriu și Elena Prohnițchi, axat pe o serie de aspecte, care țin de istoricul UE, nivelul de pregătire al economiei și al birocrăției moldovenești, în ce mod a putea fi afectat sectorul agricol și industrial în cazul unei competiții occidentale în ceea ce privește cantitatea și calitatea mărfurilor locale etc. În studiul dat sunt enumerate atât câștigurile pe care ar fi urmat RM să le obțină, cât și eventualele riscuri și costuri.

În cadrul istoriografiei occidentale cea mai importantă lucrare, care analizează istoricul dar și evoluția relațiilor economice este „*Moldova: Arena of International Influences*” (Moldova: Arena influențelor externe), editată de Marcin Kosienkowski și William Schreiberde. Studiul prezintă relațiile UE-RM, mai mult din perspectivă occidentală, explicându-se prin intermediul unei abordări geopolitice care este interesul UE pentru dezvoltarea economică a Republicii Moldova. Lucrarea include și o periodizare a istoricului relațiilor bilaterale dintre Chișinău și Bruxelles, care au evoluat de la ignoranța UE față de RM, în anii 1991-2000, urmată apoi de o consolidare în intervalul 2001-2009, pentru ca ultima etapă a cercetării să se axeze pentru perioada 2009-2012. Este explicat rolul pe care l-a avut extinderea UE în 2007, pentru intensificarea relațiilor economice dintre cele două părți. Raționamentul fiind bazat pe aceea că Bruxelles-ul dorește stabilitate la granițele sale, acesta și fiind motivul principal pentru investițiile masive ale UE în RM, atât în ceea ce privește finanțarea, cât și relațiile comerciale. Un aspect important constă în aceea că autorii respectivi menționează, că singurul domeniu în care s-au obținut rezultate pozitive, este cel al colabo-

rării economice. Existând interesul și inițiativa ambelor părți pentru acest rezultat. Reieșind din cele menționate anterior, se poate afirma că problema supusă cercetării, reprezintă singura arie de interes, în care se ajunge treptat la rezultatul scontat de ambele părți. Pentru studierea integrală a istoriografiei problemei, în lucrarea finală, va fi realizat modul cum este văzută evoluția relațiilor economice RM-UE de către istoriografia din RM, România, restul UE, dar și în baza resurselor disponibile și de către istoriografia rusă. În acest mod fiind posibil de obținut o imagine clară a evoluției probleme la nivel general, evitând paradigmele de interes național.

Evoluția comerțului exterior al Republicii Moldova în anii 1997-2017

Marcel REVENCO

Multiplicarea și aprofundarea relațiilor economice istorice între țările lumii au contribuit în cea mai mare măsură la prosperitatea economică. În același timp, aceste relații, prin însăși natura lor, dar istorice fiind, nu sunt nici neutre, nici echilibrate. Valorificându-le cu pricepere, unele țări au devenit mai bogate și mai puternice. Altele din contra, s-au ruinat, au sărăcit și s-au pomenit la periferiile economiei mondiale.

Fiind o țară cu o capacitate redusă a pieței interne și cu resurse limitate, Republica Moldova este, din punct de vedere economic, cel puțin dependentă de factorii externi. Iată de ce succesele economice, precum și bunăstarea materială a populației, depind într-o măsură mult mai mare decât în alte țări de caracterul și eficiența relațiilor cu restul lumii. Devenind independentă, Republica Moldova s-a pomenit cu o economie deformată și profund dependentă de resursele energetice și de piețele de desfacere aflate la sute și mii de kilometri depărtare. Mai mult, majoritatea întreprinderilor erau înzestrate cu utilaj uzat fizic și moral, incapabile de a produce mărfuri competitive.

Potențialul de export al unei țări depinde în mare măsură și de orientarea geografică a comerțului său exterior, deoarece la multe produse, în special cele agricole, nu există un preț mondial unic, acesta variind de la o regiune la alta. Potențialul de export depinde nu numai de orientarea geografică, ci și de structura exportului, acest potențial fiind mult mai mic în cazul în care se exportă materie primă în loc de produse fabricate.

În ultimele două decenii în structura exporturilor Republicii Moldova nu s-au produs mari schimbări. Astfel ponderea cea mai mare în exporturi le au produsele alimentare, băuturile și tutunul, urmate de produsele vegetale, animale vii și produse de origine animală, textile.

Dacă structura exporturilor și importurilor în mare măsură s-a păstrat conform specializării economiei naționale, atunci geografia partenerilor comerciali s-a schimbat semnificativ. În cei 26 de ani de independență statală, R. Moldova s-a reorientat spre Occident: se evidențiază evoluția diversificării structurii exporturilor și importurilor, reorientarea geografică a comerțului exterior și dinamica volumului mărfurilor expediate și primite.

Republica Moldova și Ucraina: retrospectivă istorică (1992-2019)

Lidia PRISAC

Relațiile de colaborare dintre Republica Moldova și Ucraina au fost instituite printr-un șir de documente începând cu anul 1992. Obiectivele de politică externă stabilite între cele două țări au fost în mare parte influențate de interesele geostrategice ale Federației Ruse în zonă.

Analiza procesului de colaborare dintre Republica Moldova și Ucraina este un subiect actual și important, însă dificil de abordat. Dialogul politic dintre cele două state a fost adesea imposibil de asigurat din cauza atitudinilor diferite în cadrul formulei de negociere a conflictului transnistrean, a unor aspecte care vizau oportunitățile economice – dosarele de proprietate ale Moldovei pe teritoriul Ucrainei (Odesa, Kiev, Lvov); strategice – de genul Novodnestrovsk, sau culturale – cu referire la situația minorităților naționale etc.

Afectarea integrității teritoriale a Ucrainei începând cu anul 2014, prin raptul Crimeei și a conflictului armat din regiunile Donețk și Luhansk, și amenințările la adresa securității naționale a statelor din regiunea Mării Negre a creat noi oportunități pentru autoritățile celor două state, Republica Moldova și Ucraina, de a reevalua relațiile lor bilaterale. Astfel, provocările și amenințările din partea Federației Ruse au redirecționat prioritățile diplomatice ale Kievului în raport cu Chișinău. Deși autoritățile Republicii Moldova și a Ucrainei au reușit să schimbe cursul relațiilor bilaterale într-o direcție pozitivă, nu toate problemele au fost soluționate sau ameliorate.

Chiar dacă au fost resimțite anumite tendințe pozitive în dezvoltarea dialogului politic dintre Republica Moldova și Ucraina, la cinci ani după escaladarea evenimentelor din anul 2014, lucrurile ar trebui evaluate și analizate corespunzător, pentru ca acestea să poată genera noi oportunități pentru securitatea națională și regională. Luând în considerare cele enunțate, cercetarea relațiilor bilaterale moldo-ucrainene sunt de o actualitate incontestabilă și necesită a fi apreciate în corespundere cu evoluția lor istorică pe axa timpului 1991-2013; 2014 – prezent.

Cercetarea relațiilor moldo-ucrainene implică abordarea câtorva dimensiuni și anume: politic, economic, energetic, ecologic și etno-cultural. Acest fapt ne poate permite o mai bună înțelegere a relațiilor bilaterale dintre Republica Moldova și Ucraina. În această ordine de idei ținem să subliniem că actualitatea investigației este determinată și de faptul că cercetări fundamentale în acest domeniu practic nu există.

Autorul intenționează să creioneze tabloul istoric al relațiilor bilaterale dintre Republica Moldova și Ucraina de la destrămarea URSS până în prezent, sinteză care este lipsă deocamdată în literatura de specialitate.

CUPRINS

PROGRAM	3
REZUMATELE COMUNICĂRILOR	13
<u>Сергей КОВАЛЕНКО</u> Молдавский селет или ориньяк с бифасами?	13
<u>Наталья ПАШЕНЧУК</u> Изделие из рога из стоянки Подгорь I	14
<u>Sergiu BODEAN, Vlad VORNIC, Ion CIOBANU</u> O așezare fortificată Cucuteni A din nordul Moldovei	15
<u>Vasile DIACONU</u> Situl eneolitic de la Petricani (jud. Neamț). Considerații privind cercetările vechi și noi	16
<u>Eugeniu MISTREANU</u> Așezarea eneolitică gumelnițeană Taraclia I în lumina investigațiilor magnetometrice	17
<u>Serghei HEGHEA</u> Topografia și structura internă a așezărilor de tip Brînzeni III-Țiganca.....	19
<u>Ghenadie SÎRBU, Livia SÎRBU</u> Fenomenul migrației în eneoliticul final din Europa de Sud-Est	20
<u>Victoria SURDU</u> Morminte cu copii ale culturii lamnaia din spațiul pruto-nistrean.....	21
<u>Сергей АГУЛЬНИКОВ</u> Погребения Среднего и Позднего бронзового века в бассейне Нижнего Прута	22
<u>Oleg LEVIȚKI</u> Considerații cu privire la procesul de „hallstattizare” al spațiului est- carpatic	24
<u>Vasile HAHEU</u> Cu privire la originea culturii getice în spațiul carpato-nistrean	26

<u>Vlad VORNIC</u>	
Descoperiri hallstattiene târzii în situl arheologic Milești III	27
<u>Andrian FORMANCIUC</u>	
Ceramica lucrată la roată din spațiul carpato-nistrean (sec. VII-V a. Chr.): opinii istoriografice	29
<u>Andrei COROBCEAN, Ion CIOBANU, Eugeniu SICINSCHII</u>	
Un nou sit al culturii getice: așezarea fortificată Climăuții de Jos VIII „Pe Holm”	31
<u>Aurel ZANOCI, Mihail BĂȚ</u>	
Vestigiile arheologice din secolele IV-III a. Chr. în preajma s. Mateuți, raionul Rezina	33
<u>Octavian MUNTEANU, Nicolae BATOG</u>	
Tipologia ceramicii din fortificația getică Horodca Mică	35
<u>Sergiu MATVEEV, Vlad VORNIC</u>	
Despre un tip de pandantive din evul mediu timpuriu descoperite în spațiul carpato-nistrean	37
<u>Ion TENTIUC, Valeriu BUBULICI</u>	
Topoare de luptă vikinge cu muchia profilată descoperite în spațiul pruto-nistrean	39
<u>Ludmila BACUMENCO-PÎRNĂU</u>	
Vase de cupru descoperite în așezările medievale din Moldova	41
<u>Pavel COCÂRLĂ</u>	
Formarea și evoluția relațiilor de vasalitate în Evul Mediu timpuriu (sec. VII-IX)	42
<u>Igor BERCU</u>	
Instituția Kâdi-ului în kaza-lele Chilia și Cetatea Albă (Akkerman)	43
<u>Emil DRAGNEV</u>	
Programul iconografic al Arcului triumfal din bisericile moldovenești (sec. XV-XVI)	45
<u>Vasile RUSU</u>	
Problema raporturilor Țării Moldovei cu patriarhia ecumenică în timpul domniei lui Bogdan al III-lea cel Orb	47

<u>Olesea BALACAN</u>	
„Expansiunea” Menologului în pictura murală din epoca lui Petru Rareș.....	48
<u>Sabina VLAS</u>	
Ciclul Pătimirilor în cadrul programelor iconografice de la bisericile rezidențiale, domnești și boierești de la limita secolelor XV-XVI	50
<u>Sergiu CHIOSA</u>	
Problema datării ansamblului de pictură original de la biserica Sf. Nicolae din Rădăuți (actualmente a mănăstirii Bogdana)	52
<u>Eugen CERNENCHI</u>	
Geneza actelor cu caracter extern în cancelaria domnească a Țării Moldovei, sec. XV-XVII.....	54
<u>Sergiu POSTOVAN</u>	
Reflectarea unor aspecte ale reformei protestante în contextul multiconfesional românesc: sfârșitul sec. XVI - începutul sec. XVII.....	56
<u>Alina FELEA</u>	
„Și sântu holteiu cu capu”	58
<u>Teodor CANDU</u>	
Mărturii cu privire la toponimia spațiului pruto-nistrean la începutul secolului al XIX-lea. Valea Săratei din ținutul Lăpușna în viziunea unor locuitori	60
<u>Sergiu BOȚOLIN</u>	
Primele manifestări de instituționalizare ale nobilimii basarabene.....	62
<u>Cristina GHERASIM</u>	
Disciplinarea societății nobiliare basarabene în secolul al XIX-lea prin intermediul presei	64
<u>Andrei EMILCIUC</u>	
Epidemiile și epizootiile – impedimente în dezvoltarea comerțului în Basarabia	66
<u>Ion EREMIA</u>	
Conceptul de popor și națiune în scrierile istoricului-slavist A.F. Hilferding	68
<u>Virgil PÂSLARIUC</u>	
Un aristocrat liberal la cârma Basarabiei: principele S.D. Urusov	70

Viorel BOLDUMA

Emigrația populației din Basarabia în Caucaz, Siberia și Extremul Orient (sfârșitul secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea) reflectată în istoriografia sovietică (1945-1990)..... 71

Ion GUMENĂI

Istoria comunității armenice din Bălți în a doua jumătate a secolului al XIX-lea - începutul secolului XX..... 73

Valentin TOMULEȚ

Târgoveți sau mici-burhezi în Basarabia în secolul al XIX-lea..... 75

Vlada GHERMAN

Instituțiile de învățământ evreiești din Basarabia în primii ani după Unire (1918-1920) 77

Vasile CREȚU

Activitatea asociației culturale ASTRA la Chișinău și Orhei în perioada interbelică 80

Ana POVESTCA

Al Doilea Război Mondial după 80 de ani de la declanșare. Germania nazistă și Uniunea Sovietică. Aspecte comparative 82

Radu DAN

Acțiuni de redresare ale condițiilor de trai întreprinse de către administrarea românească la Odesa (1941-1944) 84

Maria ZINOVII

„Nu mă consider o victimă a sistemului” (din mărturiile lui Iuri Marin cu privire la deportare)..... 86

Anatol PETRENCU

Prizonierii japonezi din Gulag în memoria basarabenilor..... 87

Ion DÂMBU

Partenie Ciopron – un exemplu de fidelitate ortodoxă..... 89

Nicolae FUȘTEI

Atitudinea statului sovietic față de culte reflectată în legislația statului.... 91

Maria BUȚCU

Apostolatul social – miza Patriarhului Justinian Marina pentru Biserica Ortodoxă Română sub regimul comunist 93

<u>Liliana ROTARU</u>	
„Dezghețului” hrușciovist și „rebelul naționalist” al studenților-filologi de la Universitate	95
<u>Iulia MALCOCI, Ion Valer XENOFONTOV</u>	
Repere din biografia academicianului Anatol Kovarski (1904-1974).....	97
<u>Demir DRAGNEV, Ion Valer XENOFONTOV</u>	
Discursul legitimant în structurile instituționale de cercetare istorică academică din Moldova sovietică	99
<u>Liudmila PONOMARIOV, Angela LISNIC</u>	
Definiții teoretice privind timpul liber în istoriografia contemporană.....	100
<u>Rodion RUSNAC</u>	
Politici de stat în tradițiile și obiceiurile Moldovei sovietice	101
<u>István BANDI</u>	
Calea schimbării dictaturii comuniste prin dialoge. Revoluția din 1989 în Ungaria	103
<u>Adrian ROȘCA</u>	
Aspectele evoluției raporturilor economice Republica Moldova – Uniunea Europeană (1994-2017). Istoriografia problemei.....	105
<u>Marcel REVENCO</u>	
Evoluția comerțului exterior al Republicii Moldova în anii 1997-2017	107
<u>Lidia PRISAC</u>	
Republica Moldova și Ucraina: retrospectivă istorică (1992-2019).....	108